

KELAMCILARIN METODU; ARAŞTIRMA VE DEĞERLENDİRME

Prof.Dr. İrfân Abdulhamîd FETTÂH

Malezya Üniversitesi, Malezya İslâm Âlemi Üniversitesi, Mukayeseli Dinler-
Felsefe ve Usûlu'd-Dîn Bölümü

Çev. Yrd.Doç.Dr. Harun ÇAĞLAYAN

Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi,
Kelâm Anabilim Dalı Öğretim Üyesi,
caglayanharun@gmail.com

Kelamcılar çalışmalarında temel olarak şu hususları dikkate almışlardır:

1- İnanç esaslarının doğruluğunu hatadan korunmuş vahye göre tespit etmek.

2- Cevheriyye (varlık), Akdiyye (inanç) ve Sulûkiyye (ibadet)¹ gibi konularda İslâm öncesi din ve felsefe taraftarlarınca savunulan fikirlere karşı İslam inancını korumak ve İslâmî öğretilerden hareketle bu çevrelere karşı mücadele etmek.

Kelamcılar görevlerini yerine getirirken metod olarak, kökü akla ve mantığa dayanan akılcılığı ve İslâm dışı din ve felsefelerin temel özelliklerinin karşılıklı

- Tercümesini yapmış olduğumuz bu makale “ منهج المتكلمين : دراسة و تقويم ” , “Menhecu'l-Mutekellimîn: Dirâse ve Tekvîm” ismi ile “ إسلامية المعرفة ” “İslâmiyyetu'l-Ma'rife” adlı dergide yayınlanmıştır. Yıl. 2, S.8, Zilhicce 1417/Nisan 1997, s.85-108. Tercümede büyük ölçüde metne sadık kalınmaya çalışılmıştır. Sadece çok uzun cümlelerin anlaşılmasında yaşanan sıkıntıların azaltılması için cüz'î tasarruflara gidilmiştir. Makalenin aslında kaynağı verilmeyen veya yanlış verilen Kur'an ayetleri yeniden verilmiştir. Aynı şekilde sehven hatalı verilen Kitab-ı Mukaddes'ten alıntılarının doğru atıf numaraları verilmiştir. Makalenin orijinali ile karşılaştırılmasında araştırmacılara kolaylık olması açısından dipnotlar aynı numaralarla verilmiş olup fazlalığa veya eksiltmeye gidilmemiştir. Ancak gerekli yerlerde, ek bilgi ve anlamın akıcılığı için parantez içerisinde açıklamalara yer verilmiştir. Aynı şekilde kolaylık olması açısından bazı meşhur müellif ve eser isimlerinde kısaltmaya gidilmiş, eser ve şahıs isimlerinde hatalı yazılan isimler düzeltilmiştir. (Mütercim)

¹ Bu ifadeler, Kelâm ilminin metodunu, konularını ve tarihsel gelişimini yansıtan muhtelif tabirlerinden bazılarıdır. Bu konularla ilgili geniş bilgi için bkz:

- el-Gazzâlî, *el-Munkız mine'd Delâl*, Mektebu'n Neşru'l Arabî, Kâhire 1934, s.79.

- el-Îcî, *Kitâbu'l-Mevâkıf*, Saâdet Matbaası, Kâhire 1325-26, I/34-38.

- İbn Haldûn, *el-Mukaddime*, s.726, Dâru'l Ma'rife Beyrût 1956.

- el-Tehânevî, *Keşşâfu Istilâhati'l-Funûn*, Kalkuta 1862, I/20.

olarak ele alındığı eleştirel tarih araştırmacığını esas aldılar. Bundan dolayı kelâm eserlerinin giriş kısmında, din ve inanç konularındaki kelâmî araştırmaların temel amacının aşağıdaki hususlar olduğu ifade edilmiştir:

A-Birinci Husus: Kelamcılar, işe insan bilgisinin doğasını, kaynaklarını ve aşamalarını belli bir metod dâhilinde derinlemesine inceleyerek başladılar. Bu şekilde kelamcılar şek, zân, itikad ve yakîn kavramlarını doğru bir şekilde birbirinden ayırdılar.² Kelamcılardan bazıları, kişinin bilmekle sorumlu olduğu görevlerden ilkinin Allah (c.c.)'ı bilmek, sonrakinin ise şer'i hükümleri bilmek olduğunu iddia ettiler. Bunlara göre metodik düşünme, ittifakla vacip olduğundan³, Allah (c.c.)'ı bilme ve tanıma metodik düşünme (nazar) zorunludur. Bu şekilde düşünen Kelamcılar, iddialarının doğruluğu hususunda şunları delil gösterdiler:

a- Kur'an'da bakış açısını derinleştirmeye, derin düşünmeye, inceden inceye düşünmeye, olayların arka planını hesap etmeye ve basiretli olmaya çağırın birçok ayet vardır. Bu ayetlerde vurgulanan emrin, düşünerek bilgiye elde etmekten başka bir şey olmadığı açıktır. Şu halde Kur'an, insan olmanın zorunlu bir sonucu olan düşünme konusunda muhataplarını teşvik etmektedir. Buradan hareketle Kelamcılar, sistematik (felsefi) ve kelâmî düşünmenin, başka bir delil aramaya gerek duymaksızın bizzat Yüce Allah (c.c.)'ın kitabından çıkarılmış bir emir olduğunu iddia ettiler.

b- Yine metotlarının doğruluğu hususunda Kelamcılar, Kur'an'da geçen düşünce ve anlayıştan yoksun taklid ve itaati kınayan ayetler ile müşrik, kâfir ve sapkınların doğru yoldan sapmalarının makul bir sebebi olmadığını söyleyen ayetleri delil olarak gösterdiler. Nitekim Kelamcılar, inkârcıların sapmalarının sebebinin açık bir delil ve belgeye veya doğru bir akıl yürütmeye dayanmadığını; aksine süre gelen gelenek ve göreneklerini sorgulamaksızın bağnazca taklit etmeleri olduğunu anladılar. Allah Teâlâ bu hususta şöyle buyurmuştur:

“Onlara: Allah'ın indirdiğine uyun, denildiği zaman onlar, “Hayır! Biz atalarımızı üzerinde bulduğumuz yola uyarız” dediler”. (Bakara 2/170)

² el-Gazzâlî, *Ihyâ Ulûmi'd-Dîn*, Dâru'l-Hadîs, Kâhire 1992, I/72-73.

³ Akaid kitaplarının çoğu, açıklama, ayrıntı ve metodik şüphenin sebep ve derecelerine giriş olarak bu konuları içeren bölümlere sahiptir. Geniş bilgi için bkz.

- el- Bâkillânî, *Kitâbu't-Temhîd*, thk. R. J. Mc Carty, Beyrût 1957;

- el-Gazzâlî, *el-Mustasfâ min Ulûmi'l-Usûl*, Kahire-1322, Emîriyye Matbaası; *el-İktisâd fi'l-İ'tikâd*, Kahire 1385/1966, Mustafa el-Bâbi'l Halbî Matbaası;

- el-Şehristânî, *Nihâyetu'l-İkdâm fi İlmi'l-Kelâm*, thk. Müsteşrik Alfred Guillaume, Londra 1964;

- el-Cüveynî, *el-İrşâd ilâ Kavâdi'l-Edille fi'l-İ'tikâd*, thk. Fransız müsteşrik Luisiène, Paris 1938.

Kur'an-ı Kerim'in pek çok yerinde alışkanlık, gelenek ve taklidin yanlış olduğu sıklıkla vurgulanmaktadır.⁴ İslâm bilginleri, doğru bilgiyle çelişebileceğinden dolayı taklidi reddetme hususunda söz birliğı (icma) etmişlerdir. Hatta Zâhirî mezhebinin öncülerinden olan İmam İbn Hazm, Eşarilerin “dini hakkında aklıyla delil getiremeyen kişi mü'min değildir” sözünü Eşarilerin tümüne serdetmiştir. Şu halde taklit, hiçbir şekilde bilgiye ulaştıran bir yol olamaz.

İslâm âlimleri düşünme, tedbir alma, güzel anlayış, açıklama ve bilineni olduğu gibi kavramanın kaynağı olan akli, devre dışı bırakmanın insanı canlıların en alt seviyesine düşüreceğini kesin bir dille ifade ederek bu konudaki fikirlerini Allah (c.c.)'ın şu sözüyle delillendirdiler. **“Şüphesiz Allah katında canlıların en kötüsü, düşünmeyen sağırlar ve dilsizlerdir”**. (Enfal 8/22)

Hatta bazı Kelamcılar, Kur'an'da taklide, körü körüne itaatin yanlışlığına ve metodik düşüncenin farzietine dair ayetlere dayanarak “mükellefin üzerine farz olan görevlerden ilkinin şüphe” olduğunu savundular. Yakın bilgiye ulaşmak için metodik şüphenin gerekli olduğunu ilk defa savunan ve kullanan Ebu Hâşim Cubbâî'dir.⁵ Cubbâî'nin bu görüşünü, aynı şekilde **Ebu Hâmid el-Gazzâlî** (ö.505/1111) de şu sözleriyle savunmuştur: “Şüphe etmeyen metodik olarak düşünemez; metodik olarak düşünemeyen hakikati göremez; hakikati göremeyen kimse ise körlük ve sapkınlık içindedir”.⁶ O, başka bir münasebetle şöyle demektedir: “Hangi rütbe ve derece, Allah (c.c.)'a ait bu alemde, taklit ve inanç konusu olan bir meselede, araştırma ve inceleme yapmaksızın doğrudan yüz çeviren ve adeta yarışırcasına batılı tasdik eden ve bu işini de güzel göstermeye çalışan kimsenin derecesinden daha düşük olabilir?!”⁷ Bundan dolayı Gazzâlî, “İhyâu Ulûmi'd-Dîn” adlı eserinin “Kitâbu'l-İlim” (Bilgi Bahsi) bölümünde geniş ve detaylı olarak ilmin fazileti ve dereceleri ile bunlar üzerinde itikadi ve fikhî görüşlerin tedkik ve tahkikinin ne derece önemli olduğunu açıklamıştır. O, “el-Munkız mine'd-Dalâl” adlı eserinde, hangi fikri akım olursa olsun, bir görüşü iyice kavramadan ve onun künhüne vakıf olmadan reddetmenin, kör gözle taş atmakla aynı şey olduğuna söylemiştir.⁸ Nihayet Gazzâlî “delilsiz bir görüş beyan etmenin,

⁴ Örneğın bkz. Câsiye 45/18; Zuhûf 43/23; Lokmân 31/21.

⁵ Bkz. Dr. İrfân Abdulhamîd Fettâh, *el-Felsefe fi'l-İslâm: Dirâse ve Nakd*, 2. Baskı, Müessesetu'r Risâle, Beyrût 1404/1984, s.35-36. Ayrıca bkz. Muhammed Yûsuf Mûsâ, *el-Kur'an ve'l-Felsefe*, Kâhire 1958, s.56.

⁶ el-Gazzâlî, *Mizânu'l-Amel*, thk. Dr. Süleyman Dünyâ, Dâru'l-Meârif, Mısır 1964, s.47; *el-Munkız mine'd Dalâl*, thk. Abdulhalîm Mahmûd, 5. Baskı, Kahire 1385, s.85; *Mekâsidu'l-Felâsife*, thk. Süleyman Dünyâ, Silsile Zehâiri'l-Arap, Kâhire 1961, s.11.

⁷ el-Gazzâlî, *Tehâfutu'l-Felâsife*, thk. Süleyman Dünyâ, *Silsile Zehâiri'l-Arap*, Kâhire 1961, s.74.

⁸ el-Gazzâlî, *el-Munkız mine'd Dalâl*, thk. Dr. Abdulhalîm Mahmûd, 5. Baskı, Kâhire 1385.

ne usûlde ne de furû'da ilmî bir yöntem olmadığını" söyleyerek taklidi kesin ve kati bir şekilde reddetmiştir.⁹

Kelamcılar, gerek "metodik düşüncenin zorunluluğuna ve onun kaçınılmaz bir gereklilik olduğuna" dair görüşlerini ispat etmek ve gerekse "taklit bir ilim değildir" esasına dayanarak taklitçiliği reddetmek için akıl yürütmeye büyük önem verdiler. Hatta kelamcılar, akletme konusunda insanları teşvik edebilmek için dinin ve inancın temel ilkeleri üzerine aklıyla düşündüğü ve araştırma yaptığı halde kesin doğruya ulaşamayan (yanlış yapan) kimsenin dinî sorumluluk açısından durumunun neliğine ilişkin mazeret aradılar. Modern dönem âlimlerinden Muhammed Abduh'un da tercih ettiği ve üzerinde ısrarla durduğu bu yaklaşıma göre; "Kuşkusuz, taklide ihtiyaç duymadan içtihat yolunu benimseyen kimse, masum olmadığı için her halükarda hata yapabilir. Ancak Allah (c.c.) katında onun hatası, kabul edilebilir bir durumdur. Çünkü onun metodik düşünme gayretinin maksadı, gerçeğe ulaşmak ve bilgiyi idrak etmektir.¹⁰ Nitekim Abduh, "**İnkârcıların durumu, sadece çobanın bağırıp çağırmasını işiten hayvanların durumuna benzer. Çünkü onlar sağır, dilsiz ve körlerdir. Bundan dolayı düşünmezler**" (Bakara 2/171) ayetinin tefsirinde şöyle demektedir: "Ayetin anlamının, "düşünmeksizin ve gerçeği araştırmaksızın taklit etmenin kâfirlerin adetlerinden olduğu ve kişinin ancak dinini öğrenip kavrayarak ikna olduğu zaman mü'min olabileceği" anlamına geldiği açıktır. Bundan dolayı akıl yürütmeden teslim olan ve manasını kavramadan amel eden kimse, salih amel işlese de, tam mümin olamaz". Çünkü imanın amacı, hayvanların terbiye edildiği gibi, insanın doğruya boyun eğdirilmesi değildir. İmanın maksadı, kişinin akli sayesinde dinini bilerek Allah (c.c.)'ı yüceltmesi ve nefsinin arındırmasıdır. Bunun neticesinde insan, faydalı, hayırlı ve Allah (c.c.) rızasına uygun olduğu için iyilik yapar; dinine ve dünyasına verdiği zararın derecesini ve kötü sonuçlarını bildiği için kötülüğü terk eder. Böylece insan, itikadında bir basiret ve akıl üzerine olur; inancını körü körüne teslimiyetle kazanmaz".¹¹ (Abduh'un gerçek imanın niteliği hakkındaki) bu görüşü, merhum şehit Seyyid Kutub'un da aynı ayetin tefsirinde ulaşılmış olduğu görüşüdür.¹²

⁹ el-Gazzâlî, *el-Mustasfâ min Ulûmi'l-Usûl*, s.5. Bu görüşü kesin bir şekilde savunup *Mi'râcu'l-Sâlikîn* adlı eserinde şöyle demiştir: "Şu halde kim, taklide güvenirse kayıtsız şartsız helak olur". Süleyman Dünyâ'dan naklen, (*el-Hakikat fi Nazari'l-Gazzâlî*, Dâru'l-Meârif, 4. Baskı, Kâhire 1994, s.54).

¹⁰ Dr. Süleyman Dünyâ, *Muhammed Abduh beyne'l Felâsife ve'l Mütakellimîn*, Kâhire 1966, Mukaddime.

¹¹ Muhammed Abduh, *Tefsîru'l-Menâr*, Bakara 2/71. ayetin tefsiri, II/94. Ayrıca bkz. *Risâletu't-Tevhid*, Muhammed Ali Sabîh Matbaası, Mısır ts, s.7.

¹² Seyyid Kutub, *Fi Zilâl'il-Kur'an*, Daru's-Şark, 11. Baskı, Kâhire-Beyrût 1405-1985, I/155.

Bu iki hususa (idrak ve taklit) binaen - bununla metodik düşünme, akletme ve güzel idrakin gerekliliğini ve düşünmeksizin sırf özentiden dolayı taklidin reddini kastediyorum- genel olarak Kelamcılar, akıl, duyular ve doğru haberin dışında olduğundan dolayı, zevk ve ilhamı bilgi elde etmede bir ölçü olarak kabul etmediler. Nitekim imâm **Ebû Mansur Muhammed el-Mâturîdî** (ö.333/944), kelâm ve usûl âlimlerinin icmasına dayanarak bu hususu şöyle ifade etmektedir: “Kendisi ile nesne ve olayların gerçek bilgisine (Hakâiku'l-Eşya) ulaşılan yol, üçtür. Bunlar, ı'yân (Duyu Organlarının Sağlam Bilgisi), haber ve nazardır. Bu nedenle ilham, ilme ve bilgiye götüren bir yol değildir. Çünkü “İlham, delilde nazar ve fikir olmaksızın, herhangi bir ayete dayanarak akıl yürütmeksizin ve herhangi bir sağlam delile bakmaksızın bilgi elde edilebileceğini söylemektir”.¹³

İmâm **Ebu Bekr el-Keffâl eş-Şâfi** (ö.365/976), üzerinde icma edilen bu görüşü teyid eder ve fıkıhçılar ile usulcülerin ilhamı reddetme nedenlerini: “Eğer ilimler ilham ile belirlenseydi, metodik düşünmenin bir anlamı olmazdı” sözüyle gerekçelendirir.¹⁴

B-İkinci Husus: Çoğunluğu dinler tarihçisi olup köklü bir ansiklopedik kültüre sahip olan kelamcılar, metodik bir araştırma ve eleştirel bir okuma ile semâvî ve gayr-i semâvî dinlerin esasları, rükünleri ve öğretileri üzerine hassas bir tarihsel araştırma yaptılar. Sonrasında ise İslâm inancı ile diğer inançlar ve Müslümanların fethettikleri yerlerde karşılaştıkları felsefi görüşler arasındaki temel ihtilaf konularını belirleyerek onlara karşı çok yönlü bir fikri mücadeleye giriştiler. Bu bağlamda, haktan sapan din ve düşüncelerin yanlışlığını ortaya koyan Kur'an ayetlerinin doğruluğunu ispatlamaya ve onlar hakkındaki karşı itirazları cevaplamaya giriştiler. Böylece Kelamcılar, tutarlı bir Kur'ânî yönelişle araştırmalarını aşağıda açıklanan yöntem ve amaç birlikteliği üzerine inşa ettiler.

a-Semavi dinlerin tasdikî ve ikrârı metodu.

“Biz, içinde doğruya rehberlik ve nur olduğu halde Tevrat'ı indirdik”. (Mâide 5/44) ayetinin bir gereği olarak Tevrât, hidayet ve nurdur. **“Ve ona içinde hidayet ve nur olan İncil'i verdik”.** (Maide 5/46) ayetinin gereği olarak da İncil; müjde, hidayet ve nurdur. Bu sebepten dolayı Müslüman'ın imanı, Musa (a), İsa (a) ve dahası son peygamber Muhammed (a)'a kadar gönderilmiş tüm elçilerin peygamberliğine inanmadan tam olmaz. Bahsi geçen bu iman, **“Ve deyin ki biz,**

¹³ el-Semerkindî el-Hanefî, Mâverâunnehir beldelerinde yayılan ve usûlde ve akaidde meşhur olan Mâturîdî Mehzebi, kendisine nispet edilir. Geniş bilgi için bkz. *Kitabu't-Tevhîd*, thk. Dr. Fethullah Abdunnebî Halîf, Dâru'l Câmîâtu'l Mısriyye, 1970.

¹⁴ eş-Şevkânî, *İrşâdu'l-Fuhûl*, thk. Şa'ban Muhammed İsmail, Dâru'l Kütübî, Mısır 1992, II/290; Ayrıca bkz. el-Cürçânî, *Ta'rifât*, İlham Maddesi; el-Kâşânî, *Istîlâhâtü's-Sûfiyye*, İlham Maddesi. (Verilen künye ve vefat tarihine göre isnatta bulunulan âlim Şâfi olması gerekirken, orijinal metinde Şafîî şeklinde verilmiştir. Mütercim)

Allaha iman ettiğimiz gibi bize ne indirildiyse, İbrahim’e, İsmail’e, İshak’a, Yakub’a ve Ebsat’a (Yakub’un Torunlarına) ne indirildiyse, Musa’ya ve İsa’ya ne verildiyse ve bütün Peygamberlere rablerinden ne verildiyse hepsine iman ettik. Onun elçilerinden hiçbirinin arasını ayırmayız ve biz ancak Allah’a teslim olduk” (Bakara 2/136) ayetini tasdik etmenin bir gereğidir.

b- Bir yönden önceki dinlerdeki ayrılık ve sapma noktalarını gözlemleyerek yanlışları düzeltirken; diğer yönden dinlerin gerçekliğini ve aslını koruyup kollama metodu.

“Sana da geçmiş kitapları tasdik eden ve onları kollayıp koruyan Kitabı hak ile indirdik”. (Mâide 5/48)¹⁵

Kelamcılar bu iki esas üzerinde yoğunlaşarak, Yahudilik ve Hıristiyanlığın tarihçesi ve temel konuları hakkında araştırmalar gerçekleştirdiler.

Kelamcılar, Yahudilerin ellerindeki kutsal kitapları üzerinde ayrıntılı bir şekilde araştırmalar yaparak¹⁶ onda geçen şeylerin doğru olup olmadığını tespiti

¹⁵ Muhammed Tâhir b. Âşûr, *et-Tahrîr ve't Tenvîr*, ed-Dâru't Tûnisiyye, Dâru'l-Cemâhîr, Tunus 1984, VI/220.

¹⁶ Elde mevcut olan ve Yahudilerce muteber kabul edilen Tevrat'ın doğruluğu konusunda âlimlerimiz ihtilaf etmiş ve farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Bir grup şöyle demiştir: “Tevrat'ın tamamı veya çoğunluğu değişmiş, başkalaşmıştır. O, Allah'ın (c.c.), Hz. Mûsâ'ya indirdiği Tevrat değildir. Bu, imam İbn Hazm görüşüdür. İbn Hazm, *el-Fasl fi'l Milel ve'n Nihal*, I/224. Samûel (Semevel) b. Yahûza (Yahya) b. Abbas el-Mağribî (v.570/1175) gibi Müslüman olan bazı Yahudi âlimler de bu görüştedir.

(İbn Hazm'ın “*el-Fasl fi'l Milel ve'n Nihal*” adlı eserini, *el-Fısal fi'l Milel ve'n Nihal* olarak okuyanlar bulunmaktadır. Makalenin müellifi de bu şekilde düşünen grup içerisinde olmalı ki kelimeyi “el-Fısal” şeklinde özellikle harekelemiştir. Ancak biz genel çizgiye uyarak ilgili yerlerde eser adını “el-Fasl” şeklinde verdik. el-Fasl, şeklinde eserin isminin okunması gerektiğini savunan iddialar için bkz. Mahmûd Ali Himâye, *İbn Hazm ve Menhecuhû fi Dirâseti'l-Edyân*, Dâru'l-Ma'ârif, Kahire 1983,s. 98-103. Mütercim) *Bezlu'l-Mechûd fi İfhami'l-Yehûd* da anlattığı konunun özeti şudur: “onların ellerindeki bu Tevrat, gerçekte onun korunan bölümlerinden ve bazı kâhinlerin ezberlediği metinlerden bu Tevrat'ın oluşturulduğu kısımları ezberleyen Kâtip Azrâ'nın kitabıdır. Esad Razzûk'un *et-Talmûd ve's Sihyuniyye* adlı kitabından naklen, s.43.

Hadis imamlarından diğer bir grup, te'vil ve tenzilde (yorum ve metinde) meydana gelen bir tebdilin olduğu kanaatine varmışlardır. Bu, dikkat edilmeye değmez zayıf bir görüştür. Harranlı İbn Teymiyye'nin de içinde bulunduğu üçüncü bir grup da Tevrât'a ilave yapıldığı ve bazı lafızların değiştirildiği kanaatindedir. Ancak Tevrât'ın çoğu indirildiği şekilde kalmıştır. Gerçekten onun az bir kısmında değişiklik vardır. Cemâleddîn el-Kâsimî, *Mehâsinu't-Te'vil*, adlı tefsirinde (VI/2085) bu görüşe yakın bir şey söyler ve şöyle der. “Bu kitapların hukuki prensipleri, emir ve yasakları en az tahrif olunan bölümleridir. En çok tahrif kıssalar, haberler, inanç esasları ve benzeri konulardadır. Bize göre doğru olan *Tefsîru'l-Menâr* (III/156) sahibinin söylediği şeydir. O şunu söylüyor:

çalıştılar. Bu araştırmalar neticesinde Yahudiliğın temel inanç esaslarını belirlediler. Rubailer, Karailer, Ferisiler, Sadukiler ve Samiriler gibi Yahudi fırkalarının hangi düşünce ve inanç alanlarında yoğunlaştığını tespit edip ortaya koydular. Son olarak da İslâm ve Yahudilik arasındaki temel ihtilaflı konular hakkında Yahudi âlimleriyle tartıştılar.¹⁷ Bu konulardan bazıları şunlardır:

a- Şeriatlar Arasında Neshin Kabul Edilmesi

Yahudiler hükümlerdeki neshin, emirlerdeki bedâ gibi olduğunu iddia ederek, neshi reddederler. (Bedâ; Allah (c.c.)'ın belli bir şekilde olacağını söylediği şeyin daha sonra O'nun bilgisi dışında başka bir şekilde gerçekteşmesidir. Mütercim) Çünkü onlara göre, dinî emirlerde neshi kabul etmekle, zorunlu olarak ilahi iradenin değişikliğe açık olmasını ve zat-ı ilahinin nefsinde bir değişikliğin olabileceğini kabul etmek aynı şeydir. Ancak neshin ilâhî bilgide sebep olacağı böyle bir değişiklik, Zat-ı Uluhiyyet açısından aklen ve dinen muhâldir. Bundan dolayı Yahudiler dediler ki: Şeriat ancak bir tane olabilir. O da Mûsâ (a) ile başlayıp onunla bitmiştir. Ne ondan önce ve ne de ondan sonra şeriat yoktur. Yahudilerin hükümlerde neshin mümkün olmadığı yönündeki bu kabulleri, temel başvuru kaynaklarından biri olarak kabul edilen Yahûdi filozofu **Mûsâ b. Meymûn** (ö.600/1204)'un meşhur “Delâletu'l-Hâirîn” adlı ansiklopedik eserinde, Yahudi inancının on üç köklü rûknünden biri olarak sayılmıştır. Bu rûknlerden dokuzuncusuna göre, bir Yahudi'nin şu sözü ikrar etmesi zorunludur: “Ben tam olarak iman ediyorum ki şeriat, yalnız şanı yüce yaratıcıdan gelebilir ve asla değişmez”.¹⁸ Bu görüş, meşhur dinler tarihçisi **Ebu'l-Feth eş-Şehristânî** (ö.548/1153), tarafından da şu şekilde ifade edilmiştir: “Yahûdiler, şeriatin tek olup Mûsâ (a) ile başlayıp onunla tamamlandığını iddia ederler. Bununla birlikte onlar, Mûsâ (a)'nın şeriatından önce de akli sınırlar içinde maslahata mebni hükümler vaaz edildiğini kabul ederler. Ancak Yahudiler, asla neshi caiz görmezler ve Mûsâ

“Kur'an örfünde Tevrât, Allah'ın (c.c.) indirdiği, toplumun da tamamını ezberlemediği ve koruyamadığı şeydir. Nitekim Allah (c.c.) **“Kendilerine öğretilen ahkâmın bir bölümünü unuttular”** (Maide 4/13) buyurmuştur. Nitekim diğer bazı ayetlerde Yahudilerin inandıkları ve ezberledikleri konularda kelimelerin yerlerini değiştirdikleri haber verilmektedir.

¹⁷ Bu fırka ve görüşleri için Makâlât kitaplarına bakınız. Örneğin; el-Bağdâdî, *el-Fark beyne'l Fırâk*, Meârif Matbaası, Kâhire 1910; eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n Nihal*, İbn Hazm'ın, *el-Fasl* adlı eserinin kenarında. Kâhire 1928-29; er-Râzî, *İ'tikâdâtü Fıraki'l Muslimîn ve'l Müşrikîn*; İbn Hazm, *el-Fasl fi'l Milel ve'n Nihal*.

¹⁸ Musa b. Meymûn, *Delâletü'l Hâirîn*, Arapça aslından İngilizce'ye çeviren; Friedlaender, Londra 1904. Karşılaştırmak için bkz. Dr. Fuâd Hasanayn Alî, *el-Yahûdiyye ve'l Yahûdiyyetu'l Mesihîyye*, Menşûratu Ma'hedi'l-Buhûsi ve'd Dirâsetu'l Arabiyye, Kâhire 1968, s.114.

(a)'dan sonra başka bir şeriatın gelmediğini savunurlar. Çünkü nesih, emirlerde bedâ demektir. Allah (c.c.) için ise bedâ, caiz değildir".¹⁹

Kelamcı ve usulcüler genellikle, hükümlerdeki neshi, bir maslahat (İnsanların açıkça yararına olan söz ve uygulamalar. Mütercim) olarak görüp neshe onay vermişler ve onun ilkeleri hakkında ayrıntılı olarak görüşlerini açıklamışlardır. Ancak onlar da, bedâyı kabul etmeyerek bu fikri savunanları küfürle itham ettiler.²⁰

b- Teşbîh ve Benzer Şüphelerinin Giderilmesi:

Kelamcılarının çoğu araştırmalarında, teşbîh ve tecsîmin gerçekte Yahudilikten kaynaklandığı tespit ettiler. (Teşbîh, Tanrıyı herhangi bir şekilde yaratılmışlara benzetmek; Tecsîm, Tanrıyı yaratılmışlara özgü maddi niteliklerle tanımlamak. Mütercim) Yahudilik inancı, Yahudiliği kuşatan köklü putperestliğin baskısıyla ve hahamların yönlendirmesiyle Hz. Musa (a)'nın getirdiği ilahî özden saparak müşahhas varlığa önem veren insanî bir din anlayışına dönüşmüştür.²¹ Nitekim

¹⁹ eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n Nihal*, (İbn Hazm, el-Fasl adlı eserinin kenar haşiyesinde), Kâhire 1928-29, I/124

²⁰ Bkz. Kurtûbî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, "**Biz, bir ayeti nesheder veya unutturursak ondan daha hayırlısını yahut da bir benzerini getiririz**" (Bakara 2/106) ve "**Biz bir âyetin yerine başka bir âyeti getirdiğimiz zaman -ki Allah, neyi indireceğini çok iyi bilir- "Sen ancak bir iftiracısın" dediler**" (Nahl 16/101) ayetlerinin tefsirleri; er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Kâhire 1890-9 önceki iki ayetin tefsiri; Kâdî Abdulcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l Hamse*, thk. Dr.Abdulkerîm Osmân, Kâhire1384/1965, Bu eserde hükümlerdeki nesih ve onun zorunluluğuna dair ayıklayıcı metodik bir çalışma vardır. Ayrıca bkz. el-Vâhidî, *Esbâbu'n-Nuzûl*, Halebî Baskısı 1959, s.116. Müfessirler bu iki ayetin sebeb-i nuzulu olarak şunu zikretmişlerdir: Yahudiler Hz. Muhammed (a)'in ashabını aldattığını, onlara bir şeyi emredip sonra o konuya dair yasak getirerek tam aksini emrettiğini, bir gün bir söz söyleyip yarın ondan döndüğünü iddia ettiler. Onlara göre Kur'an, Hz. Muhammed (a)'in kendi nefisinden uydurduğu, birbiriyle çelişen bir sözden başka bir şey değildir. Bunun üzerine Allah (c.c.), Nahl 16/101 ile Bakara 2/106. ayetleri indirmiştir. Medine Yahudileri'nin ortaya attığı, Kur'an'da çelişki olduğu iftirasını Kur'an'da çelişki ve tutarsızlık olduğunu iddia eden müsteşriklerin büyük çoğunluğunda aynı şekilde tekrar edilmiştir. Bu, Goldziher'in ortaya attığı ondan sonra da Torr Andrea, Wellhausen, De Beure, Nicholson, McDonald, Snock Hurgranje ve son olarak da Joseph Schacht gibi diğer müsteşriklerin tekrar ettiği bir iftiradır. Geniş bilgi için bkz. Dr. İrfân Abdulhamîd Fettâh, *Dirâsât fi'l Fikri'l Arabiyyi'l İslâmîyye*, Dâru'l-Ammâr, Ummân 1412/1991, (et-Turâsu'l Arabi - el-İslâmu ve'l İstişrâku'l Avrubiyyu adlı özel bölüm), s.133-155.

²¹ eş-Şehristânî, a.g.e, (*el-Milel ve'n Nihal*) I/141; er-Râzî, *İ'tikâdât Fıraku'l-Muslimîn ve'l Müşrikîn*, thk. Alî Sâmi en-Neşşâr, Kâhire 1935, s.64. İslamcılarının benimsemiş olduğu görüşü Simon Rawidovicz, "*Cuhûdu Sa'dâya el-Feyûmî li Tenzihî'l Uluhiyye ani't Teşbîh*" başlıklı makalesinde teyid etmiştir. Bkz. Mecelletu'l-Alemi'l-İslâmîyyi, sy.40, s.207-216. Söylediğinin özeti şudur: "Yorum sahiplerinin ve Tevrat metinlerinin harfi tefsir hareketlerini başlatanların harcamış olduğu gayretlere rağmen teşbîh, güçlü bir fikri

Yahudiler, tarihlerinin daha ilk yıllarından itibaren aşamalı olarak heykellere taparak Hz. Musa (a)'nın getirdiği tevhid dininden uzaklaşmışlar ve putperestliğe dışmışlardır.²²

Kelamcıların Yahudilik hakkındaki bu alışmaları, Muteahhirin dđnemi İslam alimleri arasında Kur'an'da geçen ve Allah (c.c.) hakkında zahirin teşbihi çağrıştıran haberî sıfatların tevil edilmesi gerektiği hususunda bir fikir birliğinin doğmasına neden oldu. Kelamcılar ise, Mu'tezile'nin akli metodunu teville uyarlayarak geliştirdiler ve kullanmaya başladılar. Onlar, Muşebbihe ve Mucessime gruplarının iddialarını çürütmek; Gulat-ı Şia ve Ehl-i Hadis haşviyatılarından bazı fırkaların sebep olduğu şüpheleri izale etmek için teville başvuruyorlardı. Nitekim **Fahreddin er-Râzi** (ö.606/1209) bu hususta şöyle demektedir: "İslami fırkaların tamamı, Kur'an ve hadiste geçen kimi ifadelerin zahirî anlamlarının tevil edilmesi gerektiğini kabul ederler."²³

Kelamcılar, teville başvurmakla beraber onun asıl amacının dışında kullanılmasını engellemek ve yanlış yorumların sebep olacağı tehlikeleri bertaraf etmek için teville bazı sınırlayıcı ilkeler koymaya çalıştılar. Çünkü Bâtiniler gibi birtakım kötü niyetli kişi ve gruplar, dinî hakikatleri yıkmak ve tahrif etmek için aşırı tevil metodunu kullanıyorlardı.²⁴

akımı niteleyerek Yahudiler arasında yayılmıştır. Hatta İsrail, neredeyse zihinlerde teşbih ile birlikte anılır olmuş ve teşbih, Yahudi ırkına ait irksal bir töhmet olarak pek okları tarafından Yahudilere yapıştırılmıştır.

²² Hz. Musa'nın vefatından sonra Yahudiler, birçok kez putperestliğe ve heykellere tapınmaya daldılar. Onların Filistin'deki kutsal topraklara zorla girmeleriyle, toplumda ve dinde birlik sağladıkları için gevşeme halinin ortaya çıkmasından sonra, oğullarını tanrıçalara kurban etmek, (ibadet amacıyla) kutsal fuhuş imtihanı, Temmuz ilahına ağlama âdetinin ayinleşmesi ve Aşterût ile Baal putuna tapınma gibi Kenânilerin putperest inançlarından pek çoğu hızlıca onlara sirayet etti. Bkz. Eski Ahit, Yeremya Kitabı, 7/7-17, Makedonyalı İskender'in ölümünü takip eden Salûkî (Seleucid) döneminde Tevrât'ın hükümlerine ve Cumartesi yasağına uymayı terk ettiler. M.Ö. 175-164 yılları arasında hüküm süren Antiochus IV Epiphanes'den gelen bir emirle zoraki domuz eti yemeğe ve kutsal zinaya yeniden devam ettiler. Ayrıntılı bilgi için bkz. Isidore Epstein, *el-Yahudiyye: Arz Târihiyyun* "(Isidore Epstein) Isodor Ipstein: *Judaism: A Historical*". Presentation, (London:Penguin Serisi, 1959, Birinci Bölüm.)

²³ er-Râzi, *Esâsu't-Takdis fi İlmi'l-Kelâm*, Kâhire 1935, s.180; el-Gazzâlî, *İlcâmu'l-Avâm an İlmi'l-Kelâm*, Kâhire 1309, s.16.

²⁴ İlk olarak Mu'tezile'nin Allah'ı eşyaya benzeme ve cisimleşmekten tenzih etmek için ortaya attığı akli tevil, Bâtini grupların ellerinde yıkıcı, iğrenç ve tehlikeli bir araca dönüştü. Benzerlik, muhâdis ve tecsimden Allah (c.c.)'in arındırılmasına dayanan Mu'tezili akli tevil, dönüşerek İslam inançlarından aptalca, göz bağlayıcı ve harika şeylerin iddiasına dayanan yıkıcı bir kümenin ortaya çıkmasına yol açtı. Ayrıntılar için bkz. el-Gazzâlî, *Fedâihu'l Bâtiniyye*, thk. Dr. Abdurrahman Bedevî, Dârul Kavmiyye,

c- Nebilerin Günahdan Tenzih ve Masumiyetlerinin İspatı

Yahudilerin ellerindeki Tevrat, İsrail oğullarına gönderilen peygamberlere büyük günah isnat etmektedir. Hatta onlardan bazılarını Hz. Musa (a)'ın dininden dönme ve putperestliğe dalma suçu nispet etmektedir. Tevrat'ta; Hz. Lut (a)'un, iki kızı ile zina ettiği ve kızlarının ondan hamile kaldığı rivayet edilmektedir. Hz. Lut (a)'un iki kızının olduğu ve büyük kızın küçük kıza: **“Babamız kocamıştır ve memlekette dünyanın âdetine göre bizimle evlenecek erkek de yoktur. Gel, babamıza şarap içirelim ve babamız yoluyla soyumuzu sürdürmek için onunla yatalım”** dediği aktarılır. Ertesi gün ise büyük kız küçük olanına şöyle demiştir: **“İşte dün gece ben, babamla yattım. Bu gece de ona şarap içirelim; sen de babamızla ondan zürriyet peydahlamamız için yat”**. (Tekvin, 19.Bab 30-32,34) Yine Tevrat'ta, Hz. Süleyman (a)'ın dininden döndüğünü ve putperestliği benimsediğini ifade eden haberler mevcuttur. Bu konuda Tevrat, şöyle söylüyor: **“Süleyman'ın kral kızı olan yedi yüz karısı ve üç yüz de cariyesi vardı. Eşleri onun kalbini saptırdılar. Süleyman ihtiyarladığı zaman, eşleri onun kalbini başka ilahlara bağladılar. O'nun kalbi, babası Davud'un Rabbine bağlı olduğu gibi Rabbine bağlı değildi”**. (I. Krallar, 11. Bab 3,4) **“Süleyman, Saydahlının tanrıçası Astartin/Aştarut'un ardına düştü ve Rabbin gözü önünde kötülük yaparak Yeruşalim Mabedi'nin karşısındaki dağa, Moab'ın ilahı Kemoş için bir mabed yükseltti”**. (I. Krallar, 11. Bab 3,4) Aynı şekilde Tevrat'ta Davud (a)'un gayr-i meşru olarak bir kadınla birlikte olması ve kadının bu ilişkiden gebe kalmasına ilişkin haberler vardır. (II. Samuel 11. Bab 4,5).

Başta Mu'tezili bilginler olmak üzere Kelamcılar, aklen diğer insanlar gibi birer insan olan peygamberlerin de günah işleyebileceklerini söylemenin nübüvete zarar vereceği gördüklerinden elçilerin mâsum olduklarını ispatlayabilmek için bir hayli çaba sarfetmişlerdir. Aksi halde risâlet, faydası olmayan boş ve saçma bir şey olacaktır. “Çünkü bizler, davranışlarında, eserlerinde ve görüşlerinde herhangi bir gösterge aramaksızın, mutlak bir emir ile elçilere, uymakla mükellefiz. Şayet onların günah işlemesini caiz görseydik, onlara uymak diye bir husus söz konusu

Kâhire 1964, s.34; el-Bağdâdî, *el-Fark beyne'l Firâk*, Meârif Matbaası, Kâhire 1910, s.170. Ignâc Goldziher: Bâtınilerin tevillerindeki amaçlarını şu sözle özetlemiştir: “Onlar sayesinde iş, İslâm inançlarının zayıflayıp çözülmesine ve silinmesine dayanmıştır”. Bkz. *el-Akâide ve's Şerîa fi'l İslâm*, Arapça Tercüme, 2. Baskı, Kâhire 1959, s.238.

Fahreddîn Râzî, Gazzâlî ve Kurtuba Kâdîsı Ebu'l Velid İbn Rüşd gibi âlimlerin tamamı, Bâtınilerin yıkıcı tevillerinin tehlikelerinden ümmeti korumak için teville, sınırlayıcı ilkeler koymaya çalışmışlardır. Bkz. Dr. İrfân Abdulhamîd Fettâh, *Dirâsât fi'l Firakı ve'l Akâidi'l-İslamiyye*, Müessesetu'r Risâle, Beyrût 1404/1984, 3. Baskı, Özellikle Te'vil Bölümü, s.216 vd.

olmazdı".²⁵ Bu nedenle Kelamcılar, İsmet/Masumiyet'in zâhirî anlamı, biçimi, kapsamı ve zamanı (vahiyden önce veya sonra) sadedinde geniş açıklamalarda bulundular. İsmetlik vasfı, nübüvvetle mi yoksa daha öncesinden mi başlar? Masumluk, sadece büyük günahlardan korunma mıdır, yoksa kusur sayılan küçük günahlardan da mı korunmadır? Aynı şekilde ismet, sadece itikâdi konularda mı, yoksa fiili, tebliği ve fetvayı da kapsar mı?²⁶

Kelamcılar, Hıristiyanlık ile ilgili araştırmalarında, Hıristiyanlık inancının özünü oluşturan Teslis İnancı'nın, "İsa'nın tanrılığını ve iffetli bakire annesi" hakkındaki iddiaların, İstavroz ve Adayış gibi görüşlerin tamamının Hz. İsa (a)'nın inancından sapmak olduğu ortaya koydular. Aynı şekilde kelamcılar, Hıristiyanlığa dair yapılan işlerin Kur'an'ın benimsemeyip reddettiğini ve Hz. İsa Mesih'in de bu işlerden ümmetini tenzih ettiğini açıklayarak, Hıristiyanlık inancının doğru temellerini ortaya koydular. Nitekim Allah (c.c.), ayetlerde şöyle buyurmuştur: **"Andolsun! "Allah, için üçüncüsüdür" diyenler de kâfir olmuşlardır..."** (Mâide 5/73) **"... Beni ve anamı, Allah'tan başka iki tanrı bilin diye sen mi dedin, buyurduğu zaman o, "Hâşâ! Seni tenzih ederim" dedi".** (Mâide 5/116) Başka bir ayette ise şöyle buyrulmuştur: **"Hâlbuki onu ne öldürdüler, ne de astılar; fakat (öldürdükleri) onlara İsa gibi gösterildi".** (Nisa 4/157) Böylece Kelamcılar, ruhbanlık, bekârlık, hadımlık, leş ve domuz eti yemek, temizlenmeksizin necis halde dua etmek, İbrahîmî geleneğe uygun olarak sünnet olmayı terk etmek gibi Roma putperestlik ilkelerinden kaynaklanan adet ve geleneklerin Hıristiyanlığa karışmış olduğu sonucunu çıkardılar. Tüm bunları derli toplu öz bir ifade ile özetleyerek şöyle dediler: "Rumlar Hıristiyanlaşmadı ama Hıristiyanlar Rumlaştı". Kelamcılar, Hıristiyanlık hakkındaki bu düşüncelerini ispatlayabilmek için ilk Mesihî fırkalar, kilise tarafından Hıristiyanlığın inanç ilkelerini belirlemek için imparatorluk himayesinde yapılan konsüller ve bu konsülleri doğuran dinî politik ihtilaflar hakkında araştırmalar yaptılar. Aynı şekilde, Muvahhid Aryusilik, Nasturilik ve Milkanilik gibi birbiri ile çelişen Hıristiyan mezheplerinin ortaya çıkma nedenlerine ve her fırkanın Teslis inancıyla ilgili görüşlerine dikkat çektiler.²⁷

²⁵ Kurtûbî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, V/293

²⁶ Kelâm bilginlerinin İsmet'e dair görüşlerinin ayrıntıları, ismetin sınırları ve çerçevesi hakkında şu eserlere bkz: Kâdî Abdulcebbâr, *el-Muğnî fi Ebvâbi'l-Adl ve't Tevhîd*, XIII/15; er-Râzî, *Muhassal Efkarî'l Mutekaddimîn ve'l Muteahhirîn*, Kâhire 1323, s.157.

²⁷ İslamcıların Hz. İsa'nın inancından sapma olarak addettikleri şeyler ve bunların imparatorluk siyasetinin amaçlarını gerçekleştirmek için zorla dindar toplumlara kabul ettirilmesiyle ilgili İslâmî yanıtlar için bkz: Kâdî Abdulcebbâr, *Tesbîtu Delaili'l-Nubuvve*; el-Bâkillânî, *Kitabu't-Temhîd*; el-Câhîz, *el-Beyân ve't Tebyîn*; eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n Nihal*; İbn Hazm, *el-Fasl fi'l Milel ve'n Nihal*.

Kelamcılar, Zerdüştlük, Manizm ve Mazdeklik gibi iki ilaha inanan putperest Mecûsi dinlerin bağlularıyla da münakaşa ettiler. Onlar, tek başına iyiliği yaratan aydınlık ilahı (Ahura Mazda) ile kötülüğü tek başına yaratan karanlığın ilahı (Ehrimen) olmak üzere “yaratıcı iki ilahın varlığı” iddiasını geçersiz kılmak için kur’anî bir akıl yürütmeden yardım aldılar. Birden fazla ilah olduğu iddiasının geçersizliğine dair Kur’an’ın şu güçlü deliline dayanarak muhaliflerine karşı üstünlük sağladılar. Allah (c.c.), bir ayette şöyle buyurmuştur: **“Eğer yerde ve gökte Allah’tan başka tanrılar bulunsaydı, yer ve gök kesinlikle bozulup gitmişti. Demek ki Arş’ın Rabbi olan Allah, onların yakıştırdıkları sıfatlardan münezzehtir”**. (Enbiya 21/22) Bir başka ayette de Allah (c.c.), şöyle buyurmuştur: **“Allah hiçbir evlât edinmemiştir; O’nunla beraber hiçbir tanrı da yoktur. Aksi takdirde her tanrı kendi yarattığını idare eder ve mutlaka onlardan biri diğerine üstün gelirdi. Allah, onların yakıştırdıkları şeylerden münezzehtir”**. (Mü’minûn 23/91) Kelamcılar, bu kur’anî icazdan hareketle, adına “Temanu’ Delili”²⁸ dedikleri akli delil formunu geliştirdiler. Gazzâlî, bu delilin kesinliğini

-Dr. Abdulmecîd eş-Şerefi, “*er-Rudûdu’l İslâmiyye ale’n Nesâra*” adlı risalesinde bu reddiyeleri toplamış ve çalışmasında eleştiriye dayalı bir araştırma metodu kullanmıştır. Bu çalışmalar, ilk dini kongrelerin, özellikle de Hıristiyanlığı Roma İmparatorluğu için resmi din ilan edildiği ve Hıristiyanlık tarihinde “İman İlkesi” diye bilinen hususları ortaya çıkaran İmparator Büyük Constantine’in denetiminde M.325 yılında yapılan Nicene Kongresi’nin (İznik Konsili, Mütercim) rivayetleri üzerinde yapılmıştır. Ayrıca Tayyîb Teyzîni “*Min Yahve ila Allah*” adlı ansiklopedik eserinde bu çalışmayı *-er-Rudûdu’l İslâmiyye ale’n Nesâra-* içeriğini eleştirel bir şekilde ve seçkin bir felsefi yöntemle tahlil etmiştir. Tayyîb Teyzîni, “*Min Yahve ila Allah*”, Dâr-u Dîmaşk, Beyrut 1985-86, XIII/397 vd.

Bu kongrenin ve bunu takip eden diğre kongrelerin tarihi ayrıntılarına dair görüş bildiren Müslüman tarihçiler ortaya çıkmıştır. Örneğin: el-Mesûdî, *Murûcu’z-Zeheb*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, Mektebetu’l Asriyye, I/317 vd. (Muzaffer Rum Kralları Bahsi); el-Ya’kûbî, *Târîhu’l-Ya’kûbî*, Dâr Sâdır, Beyrût 1412-1992, I/153 vd.

²⁸ **Temanu’ Delili ve Özeti:** “Şayet biz iki ilah takdir etmiş olsaydık ve farz-ı muhal iki de zıt gaye kabul etmiş olsaydık ve bu iki ilahtan birinin iradesini zıtlardan birisine; ikincinin iradesini de ikinci zıt görüşe takdir etmiş olsaydık, şu üç şeyden biri olurdu:

a-Ya ikisinin iradesi uyum sağlardı.

b-Veya ikisinin iradesi uyum sağlamazdı.

c-Ya da birinin iradesi bir kenara bırakılarak diğerinin iradesi geçerli olurdu.

İki zıddın bir arada uygulanması imkânsız olduğu, bir mekânın iki zıt şeyden de boş kalacağı için ikisinin iradesinin yerine gelmesi veya ikisinin de iradesinin yerine gelmemesi imkânsızdır. Her iki ihtimalde geçersiz olduğu için üçüncü bir şık ortaya çıkmıştır. O da şudur. Birini geçersiz kılarak diğerinin iradesini uygulamak. O zaman iradesi geçersiz olan mağlup olmuş, yenilmiş ve istenmeyen konumuna düşmüş; iradesi geçerli olan ise istediği şeyi elde etmeye kadir olmuş olur. Geniş bilgi için bkz. el-

benimsedikten sonra onun ne derece üstün olduğunu ifade etmek için şöyle demiştir: “Tevhid burhanı konusunda bu ayetten daha açık bir şey olamaz ve bu hususta Kur’an’ın açıklaması üzerine başka hiçbir şey ilave edilemez”.²⁹

Kelamcılar, daha çok Mezdekilerle³⁰ ilişkilendirilen yokluk (nihilizm) eğilimlerine de karşı çıktılar. Aynı şekilde kelamcılar, propagandacılıkla haramları helal kılmaya, sorumlulukları kaldırmaya, toplu fuhuş, günah ve isyan toplantıları tertipleyenlerin oluşturduğu aşırı Şîfî firkalar ile bu çirkin eğilimlerin sirayet ettiği zühud iddiasında bulunan kimi zındık ve sūfîlerle de³¹ mücadele ettiler.³²

Kelamcılar, aklın yeterli olup vahye ve nübüvvete ihtiyacın olmadığını iddia eden; nübüvvet konularını, vahyi ve peygamberliği inkâr eden Brahmanist³³

Cüveynî, *Lüma’u’l-Edille fî Kavâid Akâid Ehlü’s Sunnet ve’l Cemâat*, thk. Dr. Fevkiyye Huseyn, Kâhire 1965, s.86; eş-Şehristânî, *el-Milel ve’n Nihal*, el-Fısal’ın kenarında. (el-Fısal’dan kasd olunan İbn Hazm’in, *el-Fasl fi’l Milel ve’n Nihal* isimli, eseridir. Açıklama için bkz. 16. Dipnot, Mütercim), II/72; er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, II/151; Cemâleddin el-Kâsımî, *Mehâsinu’t Te’vîl*, s.4261.

²⁹ Bir önceki dipnotta adı geöen eserlere bkz.

³⁰ Mezhepler, dinler ve firkalar tarihçileri yokluk eğilimlerini Mezdekiler ile ilişkilendirdiler. Çünkü Mecusiler içerisinde kardeşlik durumunu veya dini bir grubu birleştiren kâhinlerden oluşan bir grup vardı. Bu grup birinci dereceden yakın akrabalar ile evliliği mübah görüyordu. Tâhâ Bâkır, *Târîhu Hazârâti’s-Şarki’l Kadîm*, II/424; er-Râzî, *age*, s.89. Aynı şekilde Fars Kisra’larından birçoğunun kızıyla evlendiği sonra da onu öldürdüğu bir gerçektir. Yine kız kardeşi ile evlenen Behrâm Gûr de aynı şeyi yapmıştır. Bkz. Constantine, *el-İmbarâtüriyyet’us Sâsâniyye* (Fransızca), s.73. Aşırı gruplardan sirayet ederek Şîîlerin ve Sufilerin içindende kendine taraftar toplayan bu iğrenç eğilimin ayrıntılarına vakıf olmak için Bkz. Dr. İrfân Abdulhamîd Fettâh, *Neşetu’l-Felsefeti’s Sûfiyye ve Tedavvuruhâ*, Dâru’l Cîl, Beyrût 1412-1992, s.74 vd.

³¹ Din ve aklın edebi ile sorumlu olan sufîyye şehleri; sūfî, mutasavvıf ve mustasvıfleri birbirinden ayırdılar ve en sondakini nitelerken şöyle dediler: “O, (Mustasvıf) dünya malı, makam ve herhangi bir çıkar için onlara (Sūfîlere) benzemeye çalışan kimsedir. O kiři, Sūfîlerin yanında sinek gibidir, başkalarının yanında kurt/canavar gibidir”. Geniř bilgi için bkz. el-Hucvîrî, *Keşfu’l-Mahcûb*, Arapça Tercüme ve thk. Dr. İsâd Kandîl, Dâru’n Nahzâti’l Hadîs, Beyrût ts, s.431. Geniř bilgi için řu eserlere bkz. el-Kuşeyrî, *er-Risâletu’l Kuşeyriyye*, Mekteb Muhammed Alî Sabîh, Kâhire ts, s.2-3; es-Suhreverdi, *Avârifu’l-Mevârif*, Dâru’l Kitâbi’l Arabî, Beyrut 1966, s.79; er-Râzî, *İ’tikâdât Fıraku’l-Muslimîn ve’l Müşrikîn*, thk. Alî Sâmi en-Neşşâr, Kâhire 1968, s.27.

³² Bkz. Dr. İrfân Abdulhamîd Fettâh, *Neşetu’l-Felsefeti’s Sûfiyye ve Tedavvuruhâ*, Dâru’l Cemîl, Beyrût 1413-1993, “Dini Sorumlulukların Kaldırılması ve Haramları Helal Kılma Eğilimi Bahsi” başlıklı özel bölüm, s.84-92.

³³ eş-Şehristânî, a.g.e (*el-Milel ve’n Nihal*), II/221, Halebî baskısında şöyle diyor: “İnsanlardan bir kısmı Berâhmanların kendilerini Hz. İbrahim (a)’e nispet ettikleri için bu ismi aldıklarını zannetmektedir. Bu hatadır. Bunlar temelden nübüvveti kabul etmeyen

mezheplere de karşı çıktılar. (Brahmanlara göre), peygamberin getirdiği şey iki durumdan bir olmak durumundadır. Ya akla uygundur, ya da değildir. Şayet akla uygunsu aklın onu kavraması ve ona ulaşması nedeniyle, mükemmel bir akıl bize yeteceğinden dolayı peygambere ihtiyacımız olmaz. Şayet akla uygun değilse, o zaman hiç kabul edilmez. Zira akla uygun olmayan bir şeyi kabul etmemiz insanlık derecesinden çıkıp hayvanlık derekesine inmek olacaktır.³⁴

Bu problemle ilgili mevzular, kalamcıların husun-kubuh (iyilik-kötülük) bahsinde ve akıl-nakil ilişkisinin nasıllığına dair tartışmalarının içinde ele alınmıştır. Husun-kubuh konusunda onlar şöyle düşünmüşlerdir: “Husûn ve kubûh, eşyanın özüne ait iki şey midir? Şârî, eşya hakkında iyi bir şeyse onu emretmeden veya kötü bir şeyse onu yasaklamadan önce akıl, eşyanın iyi ve kötü olduğunu kavrayabilir mi? Bir diğer deyişle nakil olmaksızın akıl, eşyanın iyi veya kötü mahiyete sahip olması hakkında hüküm verebilir mi? Genel olarak Müteahhirîn âlimleri, bu hususta vahiy ile akli birleştirmenin zorunlu olduğunu, eğer varsa nakil ve akıl arasındaki çelişkinin giderilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Gazzâlî'nin de dediği gibi; “vahiy, hârici bir akıldır; akıl ise dâhili bir vahiydir”. Bu ikisi birbirini desteklemektedir. Gerçek Müslüman, şeriat nuru ile Yüce Yaratıcı'nın insanı kendisi ile onurlandırdığı akıl nurunu birleştiren kimsedir. **er-Râzî**, bu hususta şu meşhur kaideyi benimseyerek özetle şunu ifade etmiştir: “Nakli doğrulamak için aklın değerini düşürmek, her ikisinin de kıymetini düşürür. Bu ise yanlıştır. Kesin akli deliler, bir şeyin varlığını ortaya koyar. Şayet zahiren akli delilin zıddını çağrıştıran nakli deliller bulursak; nakli delillerin kesin akli delillere göre tevil edilmesi gerekir. Bu metod, diğer meselelerde de başvurulması gereken genel bir ilkedir”.³⁵

özel bir gruptur. O halde Hz. İbrahim (a)'i nasıl kabul edebilirler ki?! Bunlar kendi içlerinden Behram denilen bir adama intisâb etmişlerdir. O da onlara daha baştan peygamberliğin inkârını önerdi. Bu konunun farklı yönlerden aklen imkânsız olduğunu ispatlanmıştır.

³⁴ Brahmanların nübüvvetine ilişkin konuları inkâr hususundaki iddiaları için bkz. el-Bâkillânî, *Kitabu't-Temhîd*, s.115; eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n Nihal*, II/251; İbn Cevzî, *Telbîsu İblîs*, Kâhire 1928, s. 65.

³⁵ er-Râzî, *Esâsu't-Takdîs fi İlmi'l-Kelâm*, s.182. Ayrıca bkz. el-Gazzâlî, *el-İktisâd fil İ'tikâd*, Kahire 1327, s.70. Gazzâlî, bu konuda şöyle der: “Bu işin her iki tarafıda yerilmiştir. Nakil ve rivayeti taklit ederek ikna olan ve araştırma ile kıyas metodlarını inkâr eden kimse için akıl nasıl ölçü olabilir ki?! Sırf aklın peşinden giderek onunla yetinen, şeriatın nuruyla aydınlanmayıp olaylara onunla bakamayan kimse ise nasıl doğruyu bulabilir ki?! Ne yazık ki şeriat ve akli birleştiremeyen kimse kesinlikle ziyana uğramış ve sapıklıkların peşinde kayıp gitmiştir. Akıl, şeriatle birlikte yürürse nur üzerine nur olur”. Kurtûbânî'nin kâdısı ve fâkihi, vahiy ve akıl arasındaki bu kardeşliği yorumlayarak “Nübüvvet ve nübüvvet dışı konularda doğruyu bulma” başlığıyla bir terminoloji geliştirmiştir. Bu ikisini birlikte zikrederek onların yüce yaratıcıdan iki hediye

er-Râzî'nin belirttiği bu görüş, ondan önce de İmâm **el-Harameyn el-Cüveynî** (ö.478/1085) ve **Gazzâlî** gibi pek çok kimsenin kabul edip onayladığı bir görüştür. Nitekim Gazzâlî şöyle demiştir: “Aklî ilimlerin geçersizliğine ilişkin dinde bir tartişma olduğunu zanneden kimse, dine karşı cinayet işlemiş ve dini hafife almıştır. Çünkü bu ilkeler üzerine kesin deliller bina edilir. Bu delillerin varlığıyla en ufak bir şüphe kalmaz. Bu delilleri elde eden ve onların değerini bilen bir kimseye “senin bu durumun, şeriatın hilafınadır” denilirse o kimse, kendi içinde değil, şeriat konusunda şüpheye düşer. Yol yordam bilmeden şeriatı yardım etmeye çalışan kimseden şeriatın gördüğü zarar, yol yordam bilerek onu tenkit eden kimsenin verdiği zarardan daha fazladır. Nitekim şöyle denmiştir: “Akıllı düşman, cahil dosttan daha hayırlıdır”.³⁶

Bu görüş, aynı zamanda ilerde göreceğimiz gibi Muhammed Abduh'un modern çağda şiddetle savunduğu ve onayladığı bir görüştür.

-Alman Müsteşrik Susanna Diwald-Wilzer'in dediği gibi- İlk dönem Mu'tezile bilginleri bu meseleye ilgi gösterdiler. “Hayret verici bir kuvvet ve büyük bir azimle yepyeni bir tarzda bu meseleyi çözmeye çalıştılar”.³⁷ Bundan dolayı Mutezile'ye aynı zamanda “İslâm'daki Akıl Filozofları” ve İslâm'daki Özgür Fikirliiler” ismi verilmiştir.³⁸

Kelamcıların karşı çıktıkları gruplar içerisinde en büyük ve en şiddetli tartişmaların yaşandığı kesim, Yunan felsefesinin ileri gelenleri ve ilk öğretmen Aristo'nun görüşlerini savundukları için kendilerine Arap Meşşâileri denilen felsefecilerdir. Kelamcıların felsefecilerle giriştikleri tartişmalar, verimlilik ve zenginlik açısından yararlı olmakla beraber, en fazla zorlandıkları mücadeleler olmuştur. Kelamcıların mücadele ettiği felsefe, kelâmî öğretinin medeniyet ve kültür dairesinin temelini oluşturan ilkelere kaynaklık teşkil eden felsefe değil, İslâmî

olduğunu şöyle ifade etmiştir: “Hiç şüphesiz hikmet, şeriatın arkadaşı ve sonradan konulan bir kardeşidir. Bu ikisi doğal olarak birlikte hareket ederler ve özde derinden derine birbirine sevgi beslerler”. Geniş bilgi için bkz. İbn Rüşd, *Faslu'l-Makâl fî mâ beyne'l Hikmet ve 'ş Şeriat mine'l Ittisâl*, thk. Dr. Muhammed Ammâr, Kâhire 1982, s.67. Biz bu konuyu –inşallah- bir sonraki makalede tüm ayrıntılarıyla ele alacağız. Muhammed Abduh'un onayladığı hususta bu türdendir. O, şöyle demektedir: “Akıl ve nakil ilk kez kutsal bir kitapta, bir peygamberin dilinden tevili gerek kalmayacak bir şekilde kardeş olmuşlardır. –Aklına ve dinine güveni olmayanlar hariç- genel olarak Müslümanlar arasında da dini ilkelerden olmak üzere, akıl yolunun dışında bir şeye inanmak mümkün değildir, kuralı kabul edilmiştir”. Abduh, *Kitabu't-Tevhîd*, Muhammed Alî Sabîh Matbaası, Mısır ts, s.7

³⁶ el-Gazzâlî, *Mekâsîdu'l-Felâsife*, 2. Mukaddime, s.80

³⁷ Susanna Diwald-Wilzer, *Tabakâtu'l-Mu'tezile* kitabının Mukaddimesi.

³⁸ Fransız Müsteşrik, Galland, H.Essai, *Sur Mu'tazilites -Les Rationalistes de L'Islam-*, Paris 1906; Alman Müsteşrik Steiner, Henry, *Mu'taziliten Oder die Freidenken in Islam*.

öğretiye karşı direnen, onun iman esaslarıyla, ahlak ilkeleriyle ve İslâm'ın kâinata, hayata ve insanlığa bakışıyla çelişen felsefedir.

Bu konuda, Hamilton Gibb'in de değindiği gibi, kelâm ilmi nazariyesinin ve Yunan düşüncesinin birbiriyle olan mücadelelerinde kullanmış oldukları felsefi ilkeler, zengin bir felsefi kültürel etkileşimden olduğu kadar, medeniyetler arasında asırlık düşmanlıktan da beslenerek gelişmiştir.³⁹

Bin yılı aşkın bir zamandır İslâm dünyasıyla Batı dünyası arasında devam eden etkileşimli bu karşılaşmanın sonucunda yaralı bir rekabet ve zengin bir kültürel ilişkiler (acculturation) ağı oluşmuştur. Ancak başta siyâsî davrananları olmak üzere Batılı yazarların, tüm bunları göz ardı ederek bu karşılaşmanın sadece çatışma yönüne vurgu yapmaları, üzüntü verici bir gelişmedir. Çünkü İslâm ile Batı arasındaki bu etkileşimler, fikirler ve medeniyetler arasındaki ilişkiler tarihi açısından benzeri bulunmayan ilişkilerdir.⁴⁰

Kelamcılarla felsefecilerin mücadelesi, Mu'tezile ekolü ve bu ekolün ilk imamlarından sayılan İmâm **Ebu Huzeyl el-Allâf** (ö.226/840) ve **İbrahim b. Seyyâr en-Nazzâm** (ö.226/840)'ın Yunan felsefesine, ilahiyat sahası başta olmak üzere reddiyeler sergilemeleriyle başlamıştır. Nazzâm'ın Dehriyye'ye yönelik cevapları takdire şayandır. Çünkü Pines'in de belirttiği gibi "bu cevaplar, Gazzâlî'nin felsefeye yöneltmiş olduğu itirazlara zemin hazırlamıştır".⁴¹ İmâm **Ebu Hasan Alî b. İsmâil el-Eş'arî** (ö.324/936)'nin, Dehriyye mezhebinin reddiyesi

³⁹ Hamilton Alexander Rosskeen Gibb, *Dirâsât fi Hazâratî'l-İslâm*, s.203. Eserin İngilizce aslı; *Studies on the Civilization of Islam*, London 1961.

⁴⁰ Örneğin şu makaleye bkz. Samuel Huntington, "Sırâ'u'l-Hadârât", *Mecelletu'l-Şuûni'l-Hariciyyeti'l-Amrikiyye*, sayı/93 Yaz Sayısı. Arapça tercümesi, Dr. İrfan Abdulhâmid Fettâh, *Mecelletu'l-Nedve, Devriyyetu Cemîatu's-Şuûni'd-Düveliyye*, Amman 1.sayı, Şaban 1415/Kanûni's-Sânî 1995, s.16 vd.

Çeşitli fikir ve medeniyet çevreleriyle ilişkilerde, İslâm kültürünün nesilden nesile aktardığı diyalog ve etkileşim kabiliyetinin, örneğin Hıristiyanlık ve Yahudilik arasında meydana gelmediğine işaret etmek gerekir. Zira bu ikisi (Hıristiyanlık ve Yahudilik) arasında (İslâm ile Hıristiyanlık arasındaki gibi) netice veren, yapıcı bir diyalog ve kültürel bir etkileşim meydana gelmemiştir. Bu iki din arasındaki ilişkilere bakıldığında, herkesin kendi kabuğuna çekildiği ve aralarında hiçbir kültürel etkileşimin olmaması üzerine bir ilişki biçiminin geliştirildiğine tanık oluyoruz. Nitekim sonuçta onlar arasında, Haç (Hıristiyanlık) galip gelmiş ve onun otoritesi yayılmıştır. Yahudiler ise baskı, zulüm ve bedeni tasfiyelerle (öldürülmeler) karşılaşmışlardır. Geniş bilgi için bkz. Abrâm Sachar, *Dâiretu'l Meâri'î'l Amrikiyye*, Uluslararası Baskı, Yahudilik: Tarih ve Toplum Maddesi, s.10, 6-64.

⁴¹ S. Pines, *Mezhebu'z Zerre inde'l Muslimîn*, trc. Muhammed Abdulhâdî Ebû Rayde, Kâhire-1948, s.16.

üzerine “Kitâbu’l Fusûl”⁴² adlı bir eseri vardır. Gazzâlî’ye göre “Dehriler, en eski (antik çağ) felsefecilerin birinci grubundandır. Dehriler, varlığı idare eden, bilgili ve her şeye gücü yeten, önceden planlayıcı bir yaratıcının varlığını inkâr ederek bu âlemin bir yaratıcı olmaksızın kendi kendine ezelden buyana var olduğunu savunurlar. Onlara göre canlılar nutfeden, nutfe de canlılardan meydana gelerek sonsuza kadar varlıklarını sürdürürler. Dehriler, zındıkların tâ kendileridir”.⁴³

İmâm **Ebu Bekr el-Bâkillânî** (ö.403/1013) ve **el-Cüveynî**⁴⁴ gibi Eşari ekolünün bilginleri de ilk Mu’tezili bilginlerin hücumuna katılmışlardır. Ancak Gazzâlî, “genel olarak felsefecileri hedef alırken, özel olarak zındık Dehriler’in iddialarını çürütmek gayreti içerisindeydi. Gazzâlî, yenilmez mizacıyla kelamcılarının felsefeci ve zındıklarla olan mücadelelerine damgasını vurmuştur. Çünkü o, kelamcılarının en bilgisi ve en güçlü delile sahip olanıydı. Onun sayesinde felsefecilere yönelik fikri mücadelenin gücü artmış ve gerçekleri kabul etmeleri için insanların zihinlerini arındırılmıştır”.⁴⁵

Keskin görüşüyle ve harika zekâsıyla Gazzâlî, -Seyyid Kutub’un işaret ettiği gibi- “mitolojiyle süslenmiş putçuluk içinde gelişen, temelleri bu hikâyelerle örüldüğü için putperestlik ve masalcılıktan kurtulamayan Yunan felsefesi ile İslâm dinî arasındaki zıtlık ve farklılıkları çok iyi kavramıştır. Mutlak tevhid esası üzerine dayalı İslâmî tasavvur ile felsefî düşüncenin arasını birleştirmeye çalışmak basit ve beyhûde işlerdendir”.⁴⁶

Eleştirel okuma yöntemini kullanarak tespite çalıştığımız Gazzâlî’nin metafizik/ilahiyat alanı başta olmak üzere, İslâmî tasavvur ile Yunan felsefesi arasındaki belirlediği temel ihtilaf ve zıtlık noktalarını şu şekilde özetlemek mümkündür.

a- Felsefeciler âlemin kâdemini savunarak yoktan var etmeyi inkar ederler. Yunan düşüncesi -Genel olarak- yoktan yaratma (Creation ex-nihilo) olayını kabul etmez ve onaylamaz. Hiçlikten bir şey meydana gelmez. İlk maddeye yükselttikleri şeye ulaşıncaya kadar her şey kendisinden önceki bir şeyin devamıdır. İlk madde, başlangıcı olmayan ezeli ve sonu olmayan ebedi bir varlıktır. Bunu ifade etmek için felsefeciler, tüm varlıkların kendisinden oluştuğu Heyula (Primeval matter [Hylo]) kavramını kullandılar.

⁴² Mâcid Fahrî, *İbn Rüşd Feylesûf Kurtûbâ*, el-Kâsûlîkiyye Matbaası, Beyrût 1960, s.56.

⁴³ el-Gazzâlî, *el-Munkız mine’d Dalâl*, s.87.

⁴⁴ el-Bâkillânî, *Kitabu’t-Temhîd*, s.22. (Hadis ilimlerin ispatında Kelam Bahsi); el-Cüveynî, *el-İrşâd*, s.25. İbn Hazm, *el-Fasl fi’l Milel ve’n Nihal*.

⁴⁵ Tefvik et-Tavîl, *Kıssatu’s Sirâi’ beyne’d Dîn ve’l Felsefe*, s.114.

⁴⁶ Seyyid Kutub, *Hasâisu’t-Tasavvuri’l İslâmîyyi ve Mukavvamâtuhû*, Dâru’s Şurûk, Beyrût-Kâhire 1989, s.21.

Kelamcılar, âlemin/maddenin başlangıçsız olması fikrinin, zorunlu olarak yaratılma eylemini inkâra, buradan hareketle de yoktan yaratıcı, kusursuz ve eşsiz yaratıcının inkârına neden olacağını açıkça ortaya koydular. Bundan dolayı Kelamcılar, âlemin kâdim olduğunu savunmanın, Yüce Yaratıcı'yı inkâr etmenin başlangıcı saydılar. Nitekim Allah (c.c.), bir ayette şöyle buyurmuştur: **“O, göklerin ve yerin benzersiz yaratıcısıdır. Bir şeyi dilediğinde ona sadece, “Ol!” der, o da hemen oluverir”**. (Bakara 2/117)

b- Felsefeciler, Allah (c.c.)'ın yalnızca Külliyyâtı (Tabiat kanunları ve yasaları) bildiği ve Cüz'iyâtı bilemeyeceği savunurlar. Bu fikir, Allah (c.c.)'ın şu sözleri ile çelişmektedir.

“Ne yerde ne de gökte zerre ağırlığınca bir şey Rabbinden uzak kalmaz. Bundan daha küçüğü ve daha büyüğü yoktur ki apaçık bir kitapta bulunmasın”. (Yunus 10/61)

“Gaybın anahtarları Allah'ın yanındadır; onları O'ndan başkası bilmez. O, karada ve denizde ne varsa bilir. O'nun ilmi dışında bir yaprak bile düşmez. O, yerin karanlıkları içindeki tek bir taneyi dahi bilir. Yaş ve kuru ne varsa hepsi apaçık bir kitaptadır”. (En'am 6/59)

c- Felsefeciler, bedenlerin diriltilemeyeceği, sevap ve ıkkâbın ruhsal olduğu, mükafat ve cezanın da bedenlere değil ruhlara ait olacağı savunduklarından dolayı ikinci bir yaratılışı uzak ve imkansız görürler. Bu durum Allah (c.c.)'ın şu sözleriyle çelişmektedir. **“Kendi yaratılışını unutarak bize karşı misal getirmeye kalkıyor ve: “Şu çürümüş kemikleri kim diriltecek?” diyor. De ki: Onları ilk defa yaratmış olan diriltecek. Çünkü O, her türlü yaratmayı gayet iyi bilir”**. (Yasin 36/78,79) Ve istifhâmî inkârî tarzıyla gelen, Allah (c.c.)'ın şu sözüyle de çelişmektedir: **“İlk yaratmada âcizlik mi gösterdik? Hayır, onlar yeni bir yaratma hususunda şüphe içindedirler”**. (Kaf 50/15)⁴⁷

d- Yunan felsefesine ilişkin İslâmî reddiye kitaplarından çıkarılabilecek konulardan en önemlisi ve en tehlikelisi,⁴⁸ felsefenin temelde salt bir insânî eğilim (extreme subjectivism) ile hareket etmesidir. Sofistlerin teyit ettiği ve Protagoras'ın (M.Ö. 410) dilinden nakledildiği gibi Yunan düşünce anlayışında fert, her şeyin

⁴⁷ el-Gazzâlî, *el-Munkız mine'd Dalâl*, s.101 vd.; *Tehâfutu'l-Felâsife*, Sonuç, s.293. Biz bu üç hususu *“el-Felsefetu'l-İslâmiyye”* adlı kitabımızın ikinci bölümünün ekseni yaptık. Bkz. Dr. İrfân Abdulhamîd Fettâh, *el-Felsefe fi'l-İslâm: Dirâse ve Nakd*, 2. Baskı, Müessesetu'r-Risale, Beyrut-Lübnan 1404-1984, s.127-293.

⁴⁸ Dr. İrfân Abdulhamîd Fettâh, *Dirâsât fi'l Fikri'l-Arabiyyi'l-İslamiyye*, 17-26; Sir Hamilton Alexander Rosskeen Gibb, *Dirâsât fi Hazâratî'l İslâm*, “İslâm'da dini düşünce yapısı” adlı özel bölüm. S.203. Yahudi bilginlerinden bazıları, bu ihtilafın Hanîf/Tevhidî İbrahîmî Ruh ile Yunan düşüncesi ve çoğulcu eğilime sahip Heleni Ruh (Atticisem) arasında olduğunu söylemektedirler. Geniş bilgi için bkz. (Isidore Epstein), Isodor Ipstein, a.g.e, s.89.

ölçüsüdür. Tarih boyunca insan kaynaklı fikirlere baktığımızda onların temelsiz, septik ve inkârcı eğilimler olduğu halde varlıklarını devam ettirdiklerine tanık oluruz. Çünkü felsefede insan, varlığın ekseni ve onun merkezidir. Ya da her şeyin kendisinden doğup ayrıldığı, kendinden menkul ilkelerin tamamının dayanağı ve kendisinden başka hiçbir şeye ihtiyaç hissetmeyen insan ben merkezizetiği (anthropo-centricism) diye tabir edilen şeydir. Salt insan düşüncesi, nisbî/göreceli olduğu için zıddından daha doğru veya daha haklı olarak nitelendirilemez. Aynı şekilde felsefi düşüncede de icmâlî ve tafsîlî olan tüm hükümler, zanna ve ihtimale dayanır. Ahlâkî değerlerin nisbî ve değişken (moral relativism) olduğu düşüncesi, Sofist Gorgiyas (M.Ö. 375)'ın fikirlerinde son haddine ulaşır. Onun düşüncelerinde bu eğilim, tarih boyunca ahlâkî erdemler olarak kabul edilen değerlerin gerçekte bir şahıstan diğerine, bir zamandan diğerine, bir toplumdandan diğerine değişebilen ve kaldırılabilen toplumsal gelenek ve göreneklerden başka bir şey olmadığını iddia eden pozitivist bir anlayışa dönüşmüştür. Ahlâkî değerlerin değişken olduğu fikri, son tahlilde insan çalışmasının nihai amacının güncel veya geleceğe yönelik salt bir maddî menfaate dayanmasıdır. (extreme utilitarianism)

Gerçek şu ki bu eğilimler, Batı düşüncesinin fikrî alt yapısındaki köklü yapı taşlarını temsil ederek günümüze kadar gelmiştir. Gerçekte bu anlayışlar, tarihsel oluşumlarını ve gelişimlerini Yunan Felsefesi ve Roma Medeniyeti'ne borçludurlar.⁴⁹ Bundan dolayı olsa gerek ki, çağdaş pozitivistimin en önde gelen temsilcilerinden biri olan Friedrich Schiller, kendisini “Sofist Protagoras'ın iyi bir öğrencisi” olarak tanımlamaktadır.⁵⁰

İslâm'a gelince; o, saf tevhide dayalı bir dindir ve varlık bahsinde yaratıcı bir düşünce (Theo centricism) ekseni etrafında döner. Bu yaklaşımda Tanrı, varlık âleminin ve insanın yegâne yaratıcısı olan, insanın denetim ve gözetimini üstlenen bir kanun koyucudur. İnsan, aklıyla ne kadar yücelirse yücelsin; gelişim aşamalarında ne kadar yükselirse yükselsin yine de gerçeğe ulaşmak için yüce Mevlâ'nın rehberliğine muhtaçtır.

⁴⁹ Batı Medeniyeti tarihçileri şunun üzerinde ittifak etmişlerdir:

- Batı medeniyetlerinin birliği ve devamı, tarihten gelen bir birliklikle Roma ve Yunan kültürleriyle şekillenen iç içe girmiş şu üç unsurun etkileşimiyle mümkün olmuştur. Bunlar; Batı kültürünün bizzat kendini meydana getirmiş olması; kendini yaratırken tümüyle kendine özgü bir yapı inşa etmesi ve son olarak da gelişiminde bu iki temel etkenden başka bir şeyden etkilenmemiş olmasıdır. Geniş bilgi için bkz. Gustave Edmund Von Grunebaum; *Modern Islam: The Search of Cultural Identity*, University of California Press, 1962, s.249.

⁵⁰ Bertrand Russell, *Târihu'l-Felsefetu'l Garbiyye*, İngilizce Aslı (The History of Western Philosophy), -2. Baskı-, Londra 1970, s.64. Oswald Külpe, Protagoras'ın, “Çağdaş Objektivistimin Tarihsel Babası” olarak değerlendirilmesine kanaat getirmiştir. *el-Medhal ile'l Felsefe*, Arapça trc. Dr. Ebulâ Afifi, 5. Baskı, Kâhire 1965.

SONUÇ: ELEŞTİREL VE METODİK MÜLAHAZALAR

Kelamcıların İslâm'da yol gösterici, bilinçli ve aklî ilkelerin kabul edilmesinde harcadıkları samimi ve kapsamlı çabalar ve dinin temel inançları ile ahlaki temelleri onurlu bir şekilde savunma gayretleri takdir edilecek bir başarıdır. Çünkü onlar bunca çabayı, fitne ve ihtilaf çıkarmak arzusuyla veya çoğunlukla selefi taklit eden takipçilerinin yaptığı gibi faydasız işlerin arkasından koşmak için değil, İslam'a yönelik düşmanca iftiralara karşı cevap vermeyi amaçlayan gerçek ve samimi bir dini kaygıyla yaptılar. Nitekim şeyh **Muhyiddîn b. Arabî** (ö.638/1240)'nin de işaret ettiği gibi, "Bu ilmin bilginleri, bu ilme katacaklarını kattılar, tasnif edeceklerini ettiler. Onların çabalarının amacı, Allah (c.c.)'ın varlığının nasıllığına dair bilgiyi araştırmak değil; İslam inancının doğruluğunu inkâr eden hak düşmanlarını fikirlerinden döndürebilmektir. Bundan dolayı kelamcılar, tüm sıfatları veya bazı sıfatlarıyla ulûhiyet; peygamberimiz Hz. Muhammed (a)'ın örneğinde risalet; sonradan varoluş, haşr-neşr ve ölümden sonra ruhların cesetlere iadesi (cismânî haşr) gibi meselelerde düşünmek zorunda kaldılar. Çünkü hakk düşmanları Kur'an'ı inkâr etmekte, onu yalanlamakta ve onu reddetmekteydiler. Bunu gören kelâm bilginleri, halkın inançları karışık bir hale gelmesin diye inkârcıların iddialarına yönelik birtakım karşı deliller ortaya koymak istediler. Kelamcıların tüm gayreti, bizim (hiçbir şüpheye mahal vermeden) sahih olduğunu iddia ettiğimiz dinî bilgilerin doğruluğunun ispatlanmasında Müslümanların aciz kalmayacakları kesin delil ve yöntemlerin neler olduğu ortaya koymaktır".⁵¹

Kelamcılarının en meşhurlarından olan Gazzâlî'nin kelâmî metodun açmazlarına ilişkin söyledikleri, onların ilim, çalışma ve gayretlerinin değerinden bir şey eksiltmez. Gazzâlî'ye göre kelâmî metod, "düşmanlardan alınan birtakım öncüllere dayanır. Bu öncüllerin kabul edilmesinde ise ya taklit isteği, ya icmâ-ı ümmet'e tâb'i olma, ya da Kur'an ve Sünnet'e uygunluk etkili olmuştur. Kelamcılar, hasımlarının fikirlerindeki çelişkileri bulmak ve bunlarla rakiplerinin inançlarındaki yanlışlıkları ortaya çıkarıp onları susturmakla meşgul oldular. Bu metodun da tüm insanlar tarafından doğruluğu kabul edilen bilgiler dışında başka hiçbir bilgiyi kabul etmeyen kimseye faydası çok azdır".⁵² Gazzâlî'nin bu söyledikleri, onun toplumdan uzaklaşarak edindiği kendine has içsel gelişmesinin sonucunda ulaştığı ilham ve keşfe dayalı Sûfî metod ile kelâmın aklî metodu arasındaki üstünlükleri ortaya koymaya yönelik bir değerlendirmedir. Yoksa Gazzâlî, kelâm ilminin üstünlüğü ve faziletini açıklama sadedinde şunları söylemiştir: "Kelâm ilminin gayesi, ehl-i

⁵¹ İbn Arâbî, Muhyiddîn (ö.638/1241) *el-Futûhâtu'l Mekkiyye*, thk. Dr. Osman Yahya, Dâr Sâdır, Beyrut ts., I/156.

⁵² el-Gazzâlî, *el-Munkız mine'd Dalâl*, s.83.

sünnet itikâdını savunmak ve onu ehl-i bidatın bulandırma eyleminden korumaktır. Allah (c.c.), Kur'an ve Sünnet'in bildirdiği gibi peygamberinin lisanıyla, içinde insanların din ve dünyalarını düzeltecek şeyler olan hak dini kullarına göndermiştir. Buna karşılık şeytan da bidatçilerin şüpheleri içine dine aykırı birtakım şeyler katmıştır. Bidatçiler, bu kuruntulara dayanarak neredeyse hak ehlinin inançlarını bozacaklardı. Bunun üzerine Allah (c.c.), Kelamcılar grubunu ortaya çıkarmış ve onları, yenilikçi bidat ehlinin rivayete dayalı ehl-i sünnet inancına aykırı olarak ortaya attıkları yanıltıcı kuruntulara, mantıklı sözlerle karşı çıkarak sünneti savunmaları için harekete geçirmiştir. İşte kelâm ilmi ve kelamcılar bu ihtiyaçtan ortaya çıkmıştır.⁵³

Aynı şekilde Kurtuba Kâdı'sı İbn Rüşd (ö.595/1198)'ün söylemiş olduğu şeyler de Kelamcılarının metodlarının önemine zarar vermez. Zira o şöyle diyordu: "Kelamcılarının metodları burhâni delillere dayalı değildir ve yakîn bir bilgi ile Allah (c.c.)'ın varlığına götürmez. Yine o (kelâmî metod), Allah (c.c.)'ın dikkat çektiği ve insanları bu açıdan imana davet ettiği şer'î metodlardan da değildir".⁵⁴ Bu, Aristo'nun metoduna ve felsefesine teslim olan bir rakibin (Felsefeci İbn Rüşd) şahadetidir. Bundan dolayı da (İbn Rüşd, Aristo'nun yöntem ve fikirlerini açıklayan) büyük bir şârih diye tanınmıştır.

Bütün bu anlatılanlara rağmen hemen belirtmeliyiz ki, kelamcılarının kendi dönemlerinde muhataplarıyla tartıştıkları sorunlar ve bu sorunlara ilişkin verilen cevaplar, çağımız İslâm toplumu ve düşüncesine meydan okuyan çağdaş düşünce sorunlarıyla aynı değildir. Çünkü şartlar ve durumlar değişmiştir. Aynı şekilde gelecekteki hedeflere ilişkin meydan okumalar ve onlara ilişkin cevap verme üslupları da farklılaşmıştır.

Biz bugün, Kelamcılarının kendi dönemlerinde ısrarla tartıştıkları; kaza ve kader, ilahi sıfatlar, fırka-ı nâciye'nin özellikleri, ehl-i sünnet ve'l cemeat mezhebi olması açısından Eşarî mezhebinin nitelikleriyle ilgilenecek değiliz. Aynı şekilde ru'yetullah, Kur'an-ı Kerim'in ezeli/kadim veya hadis/mahlûk olup olmaması, büyük günah sahiplerinin tam bir mü'min, cehennemde ebedi kalan bir kâfir veya iki menzil arasında bir yerde olup olmayacağı gibi nesilden nesile aktarılan, geleneksel kelâmî problemlerin sorunlarıyla da ilgilenecek değiliz.

Bunlar (Klasik Kelâm Konuları), devrin kendine özgü şartları ve siyasi ortamının baskısıyla nassların tevile zorlanması sonucunda ortaya çıkan meselelerdir. Tarihin bir döneminde ortaya çıkan bu şartlar, günümüzde etkinliğini tamamen kaybettiği için yok olmuştur. Dolayısıyla akıllı olan ve yaşadığı güncel hayatta tehdit unsuru olan şeyleri bilen bir mü'min için bu şartlar, yeniden

⁵³ el-Gazzâlî, *el-Munkız mine'd Dalâl*, s.79.

⁵⁴ İbn Rüşd, *el-Keşf an Menâhici'l-Edille*, thk. Mahmûd Kâsım, 2. Baskı, Kâhire 1964, s.140.

konusularak tekrar edilecek ve üzerinde uzun uzadıya durulacak mevzular değildir. Bize düşen görev, kelamcıların arama, ayıklama, takip, inceleme, çalışma, eleştirme, çözümlenme, güzel hüküm çıkarma ve temyiz gibi bilimsel metodlarındaki aklî mirastan yeterince yararlanmaktır. Çünkü bunlar, bir Müslüman'ın hem dinini kavraması, hem de taklit, ülfet ve gelenekçilikten uzak durmasını sağlayan ilkelerdir. Bundan dolayı bizler, öncelikle insânî, samimi ve temiz niyetlerle gerçeğin bilgisine ulaşmak için içtihat kapısının açık tutulması gerektiği konusunda söz birliği etmeliyiz. Söz birliği edeceğimiz diğer bir husus ise herkesin ictihad yapabileceği, ancak hiç kimsenin hatasız bir ictihad yapamayacağıdır. Böylece, fikir ve zikir ehli müctehidlerimizin görüş ve içtihat farklılıklarını normal karşıladıklarını ve kalplerinin farklı ictihadlara tahammül edecek bir yapıda olduğunu kesin olarak anlamış oluruz. Bizim fikir hürriyeti konusundaki bu ısrarlı kabulümüz, bağnazlığa kapılmaksızın araştırma yaparak münakaşa etmeyi ve rakiplerin görüşlerini ortaya koyarak akılcı bir uzlaşma yolunu bularak aykırı görüşlere müsamahalı olmamızı gerektirir. Farklı fikirlere karşı müsamahalı davranırken de gerçeğin bilgisini yok eden ve işlerin akışını bozan batıl fikirlerin savunuculuğunu yapmamaya ve objektif kalmaya gayret etmeliyiz.

Şu halde, kelamcıların eserlerini okurken ciddi bir dikkat ve nasllara karşı cesur bir araştırma yapmaksızın o kitaplarda olan her şeyin doğru olduğunu kabul etmememiz gerekir. Zira herkesin malumu olduğu üzere, tarihsel olarak kelâmî eserlerin pek çoğu, ümmetin gücünü tüketen, birlik ve beraberliğini bozan şiddetli mezhebi kutuplaşmaların ve fanatik grupsal çatışmaların egemen olduğu bir asırda tedvin edilmiştir. Eserleri fikri ve mezhebi çalışmalar için temel kaynaklardan sayılan büyük kelamcılar, yalın hakikati araştırma konusunda, işin başında bir hile ve karışıklığa başvurmaksızın veya durumu çirkin göstererek rakiplerinin tutarsızlığını açıklamak maksadıyla onların görüşlerini eğip bükmeksizin, tarafsız ve objektif bir şekilde değerlendirmeyi kendilerine şart koşmuşlardır. Buna rağmen onlar, ilkelerine uymayı kendilerine şart koştukları bu eleştirel metotlara bağlı kalmada tam bir sebat gösteremediler. Çünkü onlar, inandığı görüş ve kabul ettiği bakış açısından başka bir şeyi kabul etmeyen fanatik mezhebi kutuplaşmaların egemen olduğu, tek taraflı bakış açısının hâkimiyet çağı olarak damgalanan içe dönük bir tarihsel fikrî atmosferin içinde yaşadılar. Kelamcıların salt akli eleştiri metotlarına mahkûm olmalarına ve baskıcı siyasetin dayattığı fikri kutuplaşmaların bir sonucu olarak, istemedikleri halde aklî delillerle rakiplerini susturma gayretlerine ilişkin bazı misaller verelim.

İmâm **Ebu Hasan Alî b. İsmâîl el-Eş'arî**, "Makâlâtü'l İslâmiyyîn ve İhtilâfu'l Musallîn" diye bilinen eserinin ön sözünde şöyle der: "Din mensuplarını ve aralarındaki farkları bilmek isteyenlerin, mezheplerin ve grupların görüşlerini iyice kavraması gerekir. Fırkalar hakkında eser yazan ve onların görüşleri hakkında konuşan insanların, eksik rivayette bulduklarını, rakiplerinin görüşlerini

zikrederken Őike (mug lata) yaptıklarını, rakipleri hakkında kasıtlı olarak k t lemek amacıyla yalan söylediklerini gördüm. Yine aynı kiŐilerin, muhaliflerin görüşleri hakkında geniş açıklamalardan kaçındıklarını ve ihtilaf içerisindeki grupların görüş ayrılıklarını naklederken doğru davranmayı, onların fikirlerine ur t lmesinin kolay olacağını umdukları bazı deliller ilave ettiklerini gördüm. Şüphesiz bu tarz bir tutum, doğruyu arayanların yöntemi olmadığı gibi temyiz gücüne sahip zeki insanların metodu da değildir.”⁵⁵

Mezhepler, firkalar ve dinler tarihçisi İmâm **Ebu’l Feth eş-Şehristânî**, dinler ve mezhepler konusundaki her okuyucu ve araŐtırmacı için ilk müracaat kaynaklarından sayılan kitabının önsözünde Şöyle demektedir. “Kendime ilke olarak benimsediğim esas; her firkanın düŐüncesini (lehte ve aleyhte) fanatik davranarak ur tmeksizin, f s d olanı doğru olandan ayırt etmeksizin, hak olanı b til olandan ayırıp ortaya koymaksızın, firkaların kitaplarında ne bulduysam onu aktarmaktır. Çünkü akli deliller ortaya çıktığı zaman, hakkın görüntüleri ve b tilin belirtileri zeki ve anlayıŐlı kimselerden gizli kalmayacaktır”.⁵⁶

Keskin mezhebi kutuplaŐmalar asrının –neseb olarak- dışında yaŐayan İmâm **Fahreddîn er-Râzi** bu kitaptan Şöyle bahsetmiŐtir: “Şehristânî’nin “el-Milel ve’n Nihal” adlı eseri, mezhep görüşlerinin kendi kaynaklarından nakledildiği bir kitaptır. Ancak bu durum, yine de (Şehristânî’nin) kendisine itimat edilecek bir güvence vermez. Çünkü O, İsl mi mezheplerin fikirlerini,  st d **Eb  Mans r el-Bağd di** ( .429/1037)’nin “el-Fark Beyne’l Fırak” adlı eserinden nakletmiŐtir.  st d (el-Bağd di) ise muhaliflere karşı aşırı fanatik davranıp onların görüşlerini olduğu gibi nakletmezdi. Bundan dolayı Şehristânî’nin eseri (el-Milel ve’n Nihal), böylesi bir eserden (el-Fark Beyne’l Fırak) yararlanarak firkaların görüşleri naklettiği için muhalif fikirlerin görüşlerinin doğru bir Şekilde rivayet edildiği hususunda birtakım sorunlar içermektedir”.⁵⁷

Bütün bunlar, Müslümanlara göre vahiy yoluyla sabit olan Kur’ân-ı Kerim’in vaaz ettiği dinde zorlama yoktur metoduyla çeliŐkili Őeylerdir. O halde tabiatında, tağyir, tahvil, hakka yaklaŐmak veya ondan uzaklaŐmak gibi ilke ve ölçülerin egemen olduğu, insani bir faaliyet olmaktan ileri geçmeyen mezhepçiliği ve onun dayatmalarını bırakalım! Dinini ve onun hakikatini kavramıŐ bir dindarın kendi

⁵⁵ el-EŞ’arî, -*Mukaddime- Mak l tu’l-İslâmiyyîn*, thk. Helmut Riter, İstanbul 1929. Bu kutuplaşmaların olumsuz ve zararları sonuçları için bkz. Abdulmecîd  mer el-Necc r, “*Devru’l-İsl hi’l Akdi fi’n Nehdati’l İslâmiyye*”, Devriyyetu İslâmiyyeti’l Ma’rife, Sayı 1, Yıl 1, 1416/1995, s. 59-61.

⁵⁶ eş-Şehristânî, -*Mukaddime- el-Milel ve’n Nihal*, Orijinal makalede sayfa numarası unutulmuŐ. Ancak ilgili malumat eserin giriş kısmında kolaylıkla bulunabilir.

⁵⁷ Cemâleddîn el-K s m , *Târihu’l-Cehmiyye ve’l Mu’tezile*, s.23-24.

görüşünü, önünden ve arkasından batılın ilişmesi mümkün olmayan dinin aslıymış gibi göstermesi yakışık kalır mı?

Şüphesiz ki Kur'an-ı Kerim, vurgulu ve açık bir şekilde dinde zorlamayı yasaklamış ve bu konuda insanlık için fitrı ve ölümsüz bir prensip vaaz etmiştir. Şöyle ki; inanç, idrak ve yakine dayalı bir tercih olan tertemiz îmânî bir karardır. İnsanı imana zorlamak iki kötü sonuca yol açar. Çünkü insan, baskı altındayken zorbalıktan korktuğu için asıl inancından koparılacağı kaygısıyla, vicdanen kanaat getirdiği ve kesin bilgiye göre inandığı doğruların aksine davranmaya başlar. Bu durumda kişi ya “takiyye ve aldatma” gibi münafıklık hallerine yönelerek sahte mü'min gibi görünmeye başlar, ya da zorlamayla mecbur bırakıldığı şeyden irtidat etmek için uygun bir fırsat kollar. Bunların her ikisi de Allah (c.c.)'ın değerli kıldığı, yeryüzünde hilafete layık bulduğu ve göklerin emanetini kendisine yüklediği insana uygun olmayan utanç verici ve çirkin işlerdendir.

Bundan dolayıdır ki Kur'an-ı Kerim, sadık, emin, ittifakla masum, mü'minlere karşı şefkatli ve merhametli olmakla nitelendirildiği peygamberine atfen: **“Andolsun size kendinizden öyle bir Peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya uğramanız ona çok ağır gelir. O, size çok düşkün, müminlere karşı çok şefkatlidir, merhametlidir”**. (Tevbe 9/128) buyururken diğer yandan; **“O halde sen sadece öğüt ver! Çünkü sen sadece öğüt vericisin. Onların üzerinde bir zorba değilsin”**. (Gasiye 88/21-22) diyerek elçiyi uyarılmaktadır. Yine aynı şekilde: **“O halde sen, insanları inanmaları için zorlayacak mısın?”** (Yunus 10/99). **“Bu işte senin yapacağın bir şey yoktur”**. (Al-i İmran 3/128) diyerek peygamberini baskı ve tasalluta yönelmekten sakındırmaktadır.

Hiç şüphesiz İslâm, kolay bir dindir. Zaten onun gücü de bu kolaylığından gelmektedir. Kelâm bilginlerinin ürettiği yükümlülükler ile onu sınırlamak, selim insan fitratına hitap eden dinimizi aslından uzaklaştırmak demektir.

Şüphesiz ki İslâm, anlaşılabilir bir dindir. Onun büyüklüğü bu açıklığından kaynaklanmaktadır. Şu halde dini güçlendirmek adı altında ilave edilmek istenen anlaşılmaz tüm düşüncelerden onu arındıralım. Dinin cahil dostu, akıllı düşmanından daha tehlikelidir. Kelamcılar, inanç esaslarını anlatırken, bu ilkeleri dinin özünü yansıtmayan, asıl amaçının ne olduğu hakkında bilgi vermeyen selbî anlatım metodunu kullandılar. Kelamcıların olumsuzlamaya dayalı selbî anlatım tarzını tercih etmelerinin nedeni ise, İslâm'dan önceki dinlerin taraftarlarıyla meydana gelen fikrî ve îmânî savaş şartlarıydı. Kelamcılar savaş şartlarının biçimlendirdiği bir ortamda İslâmî hakikatler ile çelişen görüş ve inançları reddetmek için karmaşık selbî yöntemlere yönelmek zorunda kalmışlardır.

İmâm Neseî (ö.1310), iki sahifeden daha az bir form içinde tüm İslâm inançlarını özetlemiştir. “el-Mevâkıf” sahibi de İslâm inanç esaslarını ansiklopedik eserinin sonunda tek bir sayfada toplamıştır. (Ebu'l-Fazl Adudüddin Abdurrahman b. Ahmed b. Abdulgaffar el-İcî'nin (ö.756/1355) kelâm ile ilgili eseri. Mütercim)

Dini inancın özünü kaybettiren; yakînî bilgiyi, samimi duygu ve hissi dağıtın bu soyutlama, (selbî metodun sebep olduğu salt kabuller) belki de Gazzâlî'nin donuk akli soyutlamalar ve din dışı Őekil ve formaliteler üzerinde durmayı ısrarla reddetmek için kitabına“İhyâu Ulûmi'd-Dîn” adını vermesine neden olmuştur.

Hiç Şüphesiz Kur'ân-ı Kerim; taakkul, tedebbur, tefekkur ve tebasuru varlığı anlamak için bir metod olarak överken, diğer taraftan araştırma ve incelemeksizin taklit ve gelenekçiliği reddederek bunları Hz. İbrahim'in dilinden kendine dışman ilan etmiştir:

“Onlar, ‘Putlara tapıyoruz ve onlara tapmaya devam edeceğiz’ dediler. İbrahim: ‘Peki, yalvardığınızda onlar sizi işitiyorlar mı? Yahut size fayda ya da zarar verebiliyorlar mı?’ dedi. Şöyle cevap verdiler: ‘Hayır, ama biz babalarımızı böyle yapar bulduk.’ İbrahim; ‘İyi ama ister sizin, ister önceki atalarınızın; neye taptığımızı düşündünüz mü? İyi bilin ki onlar benim dışmanımdır. Ancak âlemlerin Rabbi benim dostumdur,’ dedi”. (Őuara 26/71-77)

Şu halde biz, gelin Allah (c.c)'ın ; **“Fakat onları, ancak âlimler düşünüp anlayabilir”** (Ankebût 29/43) dediği, akli ve nakli bilgileri bir araya getirerek akıl ve nakil arasında bir çatışma, zıtlık ve çelişki olduğunu savunan, dinin ve vahyin insan aklına dayalı hükümlerin iktidarına boyun eğmeden çağdaş olamayacağını savunanların asılsız iddialarını çürüten Kur'ân'ın sağlam metodunu sarılalım. Onlar, (modernistler) çalışmalarında Kur'ân'a başvurmadılar, Kur'ânî metodun inceliklerini kavrayamadılar. Onlar, sadece M.Ö. 6.asırda Yunan havzasında neşet eden ve ortaya çıktığı ilk günden buyana zıtlıklar, ihtilaflar ve çatışmalar içinde bocalayan Batı fikrinin mantığına teslim oldular.⁵⁸

Hiç Şüphesiz İslâm, tevhid ve vahdet dinidir. Bunundan dolayı fırka ve görüş sahibi yazarların taşkınlıklarını, onların firkacılık ve ayrımcılık heveslerini bir kenara bırakalım. Çünkü Allah (c.c), bu Őekildeki bir tutumu (taşkınlık, ayrılık ve aykırılık) Őirk ve müşriklerle bir arada zikrederek Şöyle buyurmaktadır:

“Dinlerini parçalayan ve bölük bölük olan Müşrikler gibi olmayın. Bunlardan her fırka, kendilerinde olan ile böbürlenmektedir”. (Rûm 30/31-32)

⁵⁸ Dr. İrfân Abdulhamîd Fettâh, *Dirâsât fi'l Fikri'l Arabiyyi'l İslamiyye*, s.23-24. Muhammed Amâra: “*el-Mevku'l Fikriyyu Li İbn Rüşd beyne'l Garb ve'l İslâm*”, *Devriyyetu İslâmiyyeti'l-Ma'rife*, 1.Yıl,1.Sayı (Bahar Dönemi), 1416/1995, s.85 vd.